

יונתן מאיר

נפתולי מיכאל לוי רודקינסון: קווים ראשוניים לביוגרפיה

מיכאל לוי פרומקין-רודקינסון (1845–1904) היה אחת מהדמויות הססגוניות ורבות העניין בעולם המו"לות היהודי במאה ה-19. אף ששמו ידוע ומוכר לא היה מי שניסה לבחון את חייו באופן מקיף, ולרוב ניזונים מדימויים של מתנגדיו ומאנקדוטות שגויות המסופרות עליו.¹ רודקינסון עבר מארץ לארץ, ובכל מקום עסק בפעילות ספרותית ומו"לית ענפה, ניסה להקים במות ספרותיות ופרסם עשרות מאמרים, קונטרסים וספרים במספר לשונות, שראשיתם נעוצה בהווה החסידית ואחריתם בתיקונים בדת ברוח ההשכלה. דמותו המשונה והססגונית משכה אליו מתנגדים רבים, אך איש לא נאבק עמו כמו הסופר והביבליוגרף אפרים דיינארד (1846–1930), מאחרוני המתנגדים החריפים לקבלה ולחסידות, שראה ברודקינסון מי שהחל ב'מהלך חדש' ופתח את הפתח ל'ספרות השמד החדשה' של 'דור ההשכלה החדש'.² לאורך חיבוריו כינה את רודקינסון בשמות גנאי רבים, וראה בו שקרן, רודף בצע, משומד, מיסיונר, הולל מבחינה מינית, ועוד כיוצא באלו הדברים.³ החרה החזיק אחריו בסגנון הבוטה יוסף כהן צדק (1827–1903), משכיל מלבוב ומו"ל עברי שהשתקע בלונדון.⁴ כהן צדק התוודע

* מאמר זה הוא חלק מספר מקיף על מיכאל לוי פרומקין רודקינסון. חלק נוסף מהמחקר ראה אור תחת השם 'מיכאל לוי רודקינסון: בין חסידות להשכלה', קבלה: כתב עת לחקר כתבי המיסטיקה היהודית, כרך שמונה עשרה (תשס"ח), עמ' 229–286.

1 לכמה סקירות על רודקינסון ראו ז' רייזען, לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור, ד, ווילנע תר"ץ, עמ' 70–77; ג' קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, ב, מרחביה תשכ"ז, טורים 888–889; J. Dan, 'A Bow to Frumkinian Hasidism', *Modern Judaism* 11 (1991), pp. 889–888; 175–193; י' דן, 'קצה של החסידות הפרומקיניאנית', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל טו: מחקרי חסידות (תשנ"ט), עמ' 261–274; Marvin J. Heller, 'He Should be Called Sama'el'; 274–261 עמ' Michael Levi Rodkinson — The Life and Literary Career of a Jewish Scoundrel Revisited', *Jewish Culture and History* 7 (2004), pp. 77–92

2 ראו עליו S. Berkowitz, Ephraim Deinard: 'A Transitional Figure' (1846–1930), M.A. thesis, Columbia University, 1964; idem, 'Ephraim Deinard: Bibliophile and Bookman', *Studies in Bibliography and Booklore* 9 (1969), pp. 137–152; I. Schapiro, 'Ephraim Deinard', *Publications of the American Jewish Historical Society* 34 (1937), pp. 149–163

3 במספר מקומות תיאר בהרחבה יתרה את 'תולדות' רודקינסון, ורב בהם השקף על האמת: א' דיינארד, משגי עזרים, סט. לואיס תרע"ט, עמ' 3–15; הנ"ל, צלם בהיכל, ניו אורלאנס תרפ"ו, עמ' 153–157.

4 ראו עליו T.M. Tsamriyon, *Die hebräische Presse in Europa: Ein Spiegel der Geistesgeschichte*

לרודקינסון דרך כתבי דיינארד, ולבסוף פגשו בלונדון. פרי היכרות זו הוא הקונטרס העוקצני 'מיכאל הפך לסמאל', שבא 'לחשוף' את 'פרצופו האמיתי' של רודקינסון, הנע בין המחנות ומתעה עולם ומלואו בנוכלותו.⁵ כהן צדק לא רק האשים את רודקינסון בדו-פרצופיות אלא גינה את קרבתו לסוציאליסטים ולרפורמים, והאשים אותו בשיתוף פעולה עם המיסיונרים בלונדון.

דיינארד וכהן צדק לא היו יחידים בראייתם הקיצונית, וניתן להוסיף עליהם אחרים בני הזמן, כאלכסנדר צדכובים ופרץ סמולנסקין, מתחריו בשדה המו"לות, וכיוסף שמואל בלך, שהאשים את רודקינסון בשיתוף פעולה עם מיסיונרים ועם אנטישמים (ראש להם אוגוסט רולינג). רודקינסון עצמו היה ער להערכות השליליות על דרכו, ובמקומות רבים ענה למגדפיו ומחרפיו בלשון חדה. אך רק כאשר האשימו אותו בקשרים עם אנטישמים יצא מגדרו, וכה כתב:

הלא תראו, הלא תבינו אתם הקנאים הצועקים ואינם נענים! כי פעולה גדולה פעלתם להפיץ אור על כל מעשי ועל כל דברי, כי טרם הרימותם קול עלי, לא דימיתי ולא חשבתי מעולם לספר את תולדותי, כי ידעתי עד מאד כי לא מהגדולים אנכי, ומה להם לבריות לקרא את תולדותי, מה אני ומי אני להם? אבל עתה כאשר הנני רואה כי לא תתנו מנוח לי, כי לא יעבור ירח ימים אשר לא יתעורר אחד מכם להטפל בי לקרא את שמי לצעוק ולהריע מכאב לב! לא אוכל עוד לבטל את ישותי והחלותי להאמין כי הקוראים יהנו מספורי תולדות ימי חיי, אשר לא תולדותי לבדי תהיינה כ"א [=כי אם] תורה שלמה מהליכות בני האדם והתפתחותיהם — ולכן גמרתי אומר לכתבה על ספר; שמה יזכר גם שמכם, יפקד גם זכרכם, לא אחרף ולא אגדף אתכם, אבל הקוראים יכירו וידעו אתכם ואת תכונותכם שיהיו לעינים בכל דור אם גם לא אצעק ולא אריע עלכם.⁶

ספר כזה לא פורסם בידי רודקינסון, אך ברור שחפץ שיקראו את ספריו והם שיעידו עליו. הקו השלילי שהציגו מתנגדיו נטמע אצל רוב הכותבים עליו עד לימינו. יש שראו בו אדם צבוע ונוכל שפעל למען רווחים כספיים, ואחרים ראו בו פורץ דרך ומבשר של הספרות הנאו-רומנטית החסידית. על כל פנים אלו גם אלו ניזונו בעיקר מהדיעות הסנסציוניות שהציגו מתנגדיו, ומהדימוי שהטמיעו, ולא בחנו את ספריו ואת הרקע לפועלו. קריאה שיטתית בספרי רודקינסון אלו ובחינת מפעליו המו"ליים מגלה פנים שונות לחלוטין מאלו שנתקבלו עד עתה במחקר.⁷ מאמר זה

⁵ *des Judentums*, Haifa 1971, 1, pp. 256–264; נ' סוקולוב, אישים, ירושלים תשי"ח, עמ' 205–213; מ' וונדר, מאורי גליציה: אנציקלופדיה לחכמי גליציה, ג, ירושלים תשמ"ו, טורים 310–314.

⁶ "כהן צדק, מיכאל הפך לסמאל, לונדון תרל"ט; ובכותר חדש: שפת אמת, לונדון תר"ם. דברים נוספים הטיח ברודקינסון בספרו על עלילות הדם: אהלי שם, לונדון תרמ"ג, עמ' עג–עד, עז–צו.

⁷ רודקינסון, ברקאי א (תרמ"ו), עמ' 51–52.

⁷ עבודה זו טרם נעשתה, אף שרבים הדגישו את חשיבותה. ראו א"ר מלאכי, 'עורכים עברים

יציע קווים ראשונים לבנייתה של ביוגרפיה חדשה, דרך הצגת פועלו וספריו העיקריים של רודקינסון במקומות שבהם עבר במשך ימי חייו.

מיכאל לוי רודקינסון (1845–1904)

רודקינסון כמו"ל חסידי: צ'רנוביץ ולבוב

מיכאל לוי פרומקין (רודקינסון) נולד בשנת 1845 בעיירה דוברובנה, היום בבלארוס, למשפחה חב"דית. אמו, ראָדקע, היתה בתו של ר' אהרן מסטארושילה, תלמידו המובהק של ר' שניאור זלמן מליאדי. אחיו הוא ישראל דב פרומקין (1850–1914), עורך 'החבצלת'. בגיל שמונה עשרה הביא לדפוס בצ'רנוביץ את ספרו הראשון, הוא ספר אורים ותומים החדש (תרכ"ג), העוסק בענייני גורלות.⁸ כאן נחשף גם לספר מעשה נפלאה ונורא לר' זלמינא וויטפסקער, שנדפס באותו בית הדפוס ובאותה השנה,

באמריקה (במאה הי"ט), הדואר, שנה כו, גיליון כט (ד' בסיון תש"ז), עמ' 844; M. M. Faierstein, 'Hasidism: The Last Decade in Research', *Modern Judaism* 11 (1991), p. 118
8 ספר אורים ותומים החדש, והוא ספר גורלות, טשערנאוויץ תרכ"ג.

ולפי דבריו השפיע עליו ספר זה לפנות לכתיבת ספרות שבחים חסידית.⁹ בשנת 1864 החל להדפיס בלבוב קבצים של סיפורים חסידיים בעברית וביידיש כחלק מהרנסנס שהתחולל בתקופה זו בהדפסת ספרות השבחים. קובצי הסיפורים שערך וכתב, שבחי הרב, עדת צדיקים וסיפורי צדיקים, זכו לתפוצה רחבה ולמספר רב של מהדורות.¹⁰ מלבד קבצים חסידיים אלו הדפיס באותו הזמן ספרים שאינם נמנים עם ספרות השבחים. כך ספר המוסר הקבלי של ר' עקיבא שלום חיות מטולצ'ין, ספר התרגשות הנפש (תרכ"ד), ספר הכתוב בלשון ארמית-זוהרית שרודקינסון הקדים לו מבוא באותו הסגנון;¹¹ וספר בענייני הלכות עדות מאת ר' עוזר צאזמיר (תרכ"ה).¹² בספר האחרון צירף רודקינסון דברים מאת המ"ל (הוא מיכאל לוי, וכן מרמז למילה מו"ל) המספרים כיצד הגיע הספר לידו. את שמו חתם, כמו בספרים אחרים, בציון אילן משפחתו. באותה שנה גם ערך והביא לדפוס את ספר שארית ישראל – ספר תורותיו של האדמו"ר החסידי ר' ישראל דב בער מוויילעדיניק, תלמיד ר' מרדכי מצ'רנוביל ש'אומץ' על ידי חסידי חב"ד.¹³ למרות דברי רודקינסון בהקדמתו שלא צירף הסכמות לספר, משום שספר כגון זה אינו צריך להסכמה, צירף את הסכמת הרב יוסף שאול הלוי נתנון; לימים היו שטענו כי זויפה.¹⁴ בלבוב הדפיס גם מהדורה שנייה של הספר אורים ותומים החדש, אחר שערך בו שינויים בעיצוב החיצוני ובסדר הפנימי.¹⁵ בספרים האחרונים באה לידי ביטוי העריכה יוצאת הדופן של רודקינסון, שהתבלטה בהמשך חייו. לספר התרגשות הנפש, שהוא מוזר גם במבנהו וגם בתוכנו, הקדים מבוא בארמית; ואת ספרו של ר' ישראל ערך במתכונת שונה מרוב ספרי הדרוש החסידיים בני התקופה, שלא על סדר פרשיות התורה.

- 9 זלמינא וויטפסקער, מעשה נפלאה ונורא מהרב, טשערנאוויץ תרכ"ג.
- 10 ספרים אחרים שנכתבו ברוח דומה ונדפסו בעילום שם המלקט יוחסו לו בטעות במשך השנים בידי מתנגדיו ובידי חוקרים שהושפעו מהם. ספרות זו קובצה בידי ג' נגאל, סיפורי מיכאל לוי רודקינסון, ירושלים תשמ"ט. ראו על כך בהרחבה מאיר, מיכאל לוי רודקינסון (לעיל הערה *).
- 11 ספר התרגשות הנפש, לעמבערג תרכ"ד. שמו של המחבר נעלם, והוא ר' עקיבא שלום חיות מטולצ'ין. ראו ד' אסף, נאחז בסבך, ירושלים תשס"ו, עמ' 255–259. הספר הודפס מחדש בתוך פירוש של חיות לסידור, סידור עקבי שלום, לובלין תרנ"ו. כשהגיע מהדורה זו לידי רודקינסון באמריקה, התרעם ששמו נעלם ממנו: M. L. Rodkinsohn, *The History of the Talmud, from the Time of its Formation, about 200 B.C., up to the Present Time*, New York 1903, p. 19.
- 12 ר' עוזר צאזמיר מקאמניץ, לוחות העדות, לעמבערג תרכ"ה. לספר נלוו הסכמותיהם של הרב יוסף שאול הלוי נתנון והרב שלמה קלוגר, שניתנו לצאזמיר ולא למו"ל.
- 13 ר' ישראל דב בער מוויילעדיניק, ספר שארית ישראל, למברג תרכ"ד. לספר הקדים דברים על חשיבות 'ציון' למת. הוא התייעץ לדבריו עם ר' אהרן מצ'רנוביל ועם ר' דוד מטלנה. הספר ראה אור בעריכה בניו יורק תשנ"ח, עם מבוא מאת יהושע מונדשיין.
- 14 על הבעייתיות שבהסכמה זו ולהשערה כי זויפה ראו י"י ווייסבערג, גאון ושברו או מגלת סתרים, ווארשא 1884, עמ' 100–102; מונדשיין (שם), עמ' 42, 100. ביקורת על טענת הזיוף מצויה אצל מ' רייכערסבערג, דברייספר, ווארשא תרמ"ה, עמ' 7. רודקינסון התייחס מאוחר יותר לטענת הזיוף, כשהוא מאשים את כהן צדק ('כהן און') שהמציא את העניין: M. L. Rodkinsohn, *Der Schulchan Aruch und seine Beziehungen zu den Juden und Nichtjuden*, Wien 1884, p. VIII.
- 15 ספר אורים ותומים החדש, והוא ספר גורלות, לעמבערג תרכ"ד. הקונטרס הודפס עוד מספר פעמים במחצית השנייה של המאה ה-19, בעברית וביידיש, אך נראה כי לרודקינסון לא היתה יד בהוצאות אלו.

בין חסידות להשכלה: ז'יטומיר וורשה

מלבב העתיק וודקנסון את פעילותו המו"לית לז'יטומיר בסביבות שנת 1866. וודקנסון יצר קשר עם בית הדפוס של אברהם שלום שאדאוו, שנפתח שנה קודם לכן, והיה מגוון מצד תכניו: ספרי חסידות לצד ספרי השכלה מובהקים.¹⁶ כך למשל מוצאים אנו את ירושלים של משה מנדלסון בתרגומו של א"ב גוטלובר (תרכ"ז) לצד ספר פרי הארץ לר' מנחם מנדל מוויטבסק (תרכ"ז); את ספרי חיים זליג סלונמסקי (תרכ"ו) לצד ספר אמרות טהורות לר' ברוך ממז'יבוז' (תרכ"ה); ואת תולדות הקבלה והחסידות של גוטלובר לצד שני הכרכים הראשונים של שלום על ישראל לאלעזר צבי הכהן צווייפל (תרכ"ח–תרכ"ט). כאן ערך וודקנסון והוציא לאור את ספר הדרשות החסידיות של ר' ישראל מבוהופולי, עטרת תפארת ישראל (תרכ"ז);¹⁷ את אגרת בקורת של ר' יעקב עמדת (תרכ"ח), העוסק בענייני הלכה;¹⁸ ואת ספר הרפואות העממי מרפא לעם (תרכ"ט).¹⁹ בשנת תרכ"ח הדפיס גם מהדורה שנייה של ספר שארית ישראל.²⁰ ייתכן כי וודקנסון היה מעורב כאן בהבאתם לדפוס של ספרים נוספים בעילום שמו. וודאי שנחשף כאן בהרחבה יתרה לספרותם של המשכילים העבריים שהיו קשורים לבית הדפוס, דוגמת צווייפל וגוטלובר, ושפגש אחדים מהם.

מעט מאוחר יותר, בשנים 1870–1872, מוצאים אנו את וודקנסון בוורשה. כאן הגה תכנית להוצאת 'כתבי ראשונים', ובמסגרתה ראו אור שני ספרים. הספר הראשון הוא שו"ת ר"י מיגאש (תר"ל).²¹ וודקנסון הקדים לו הקדמה קצרה שעולה בה נימה אפולוגטית ברורה וניסיון להפיס את המתנגדים לחסידות, או ליתר דיוק את המתנגדים לספרות השבחים שכתב קודם לכן. בהקדמתו סיפר כי הרעיון לתכנית זו בא לו סביב שנת תרכ"ה מהרב ש' זלמן פראדקיין מפולוצק, שיעץ לו להדפיס ספרי קדמונים כדי ש'יהיו רצוים מעשיך בעיני כל', במיוחד בזמן שיש מפלגות שונות החולקות זו על זו, 'ואם מעתה ככה תעשה לא תשא עליך דיבת עם, וגם שונאיך לא ימצאו עוון בך'. באותה השנה הדפיס גם את ספר פרדס הגדול וספר האורה לרש"י (תר"ל).²²

16 ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, תל אביב תש"י, עמ' 135.

17 ר' ישראל מבאהפאלי, עטרת תפארת ישראל, זיטאמיר תרכ"ז. שמו של וודקנסון עולה בהסכמת ר' אהרן מצ'רנוביל, והוא צירף גם דברים משלו בראש הספר.

18 יעקב עמדת, אגרת בקורת, זיטאמיר תרכ"ח.

19 פרידריך פויליצקי, ספר מרפא לעם, א–ב, זיטאמיר תרכ"ט. על הספר ראו M. Zalkin, 'Scientific Literature and Cultural Transformation in Nineteenth-Century East European Jewish Society', *Aleph* 5 (2005), pp. 256–257.

20 ר' ישראל דב בער מוילעדניק, ספר שארית ישראל, עם הוספות והנהגות ואזהרות, זיטאמיר תרכ"ח.

21 שאלות ותשובות ר"י מיגאש, ווארשא תר"ל. בציון השנה כתב: 'שנת ה'ן משנאי יביטו ויכלמו לפ"ק'.

22 רש"י, ספר הפרדס הגדול וספר האורה, ווארשא תר"ל. לספר הקדים וודקנסון דברים על מהות החיבור (ב ע"א–ע"ב). על הבעייתיות שבמהדורה זו ועל השינויים שהוכנסו בה לעומת המהדורה הראשונה (קושטאנדינה תקס"ז) ראו שלמה בוכר, בתוך ספר האורה, א, לבוב תרס"ה, עמ' 88–89; ספר הפרדס לרש"י ז"ל, מהדורת חיים יהודה עהרענרייך, בודאפעש תרפ"ד, עמ' יב.

בצוארו כפתור בלי פרח: ימי פטרבורג

רודקינסון הגיע לפטרבורג בשנת 1873 בערך. כאן, ואולי מעט קודם לכן, התחוללה אצלו תמורה שגרמה לו לפנות אל עבר ההשכלה, והוא לבש בגדים 'אירופאיים' ויצר קשר עם משכילים. עדות מעניינת על רודקינסון מוצאים אנו בדברי א"ב גוטלובר בעיתון 'המגיד' על ביקורו בבירה הרוסית באותה שנה. גוטלובר פגש את רודקינסון עוד בז'יטומיר, והתפלא לראות אותו עוטה לבוש חדש:

נהרו שמה [לפטרבורג] המון נוכלים מקצות הארץ, ובתחבולות ומזמות ישבו בה, יהמו ככלב ויסובכו עיר להונות ולעשוק ולעשות עול ככל העולה על רוחם. באחד הימים בלכתי ברחובות קריה קרב אלי איש אחד לבוש הדר כאחד אנשי איירופה, זקנו מתוקנת במספרים, כתנת בד לבן כשלג נשקפת מבעד לצוארו מבין שתי קצות החשן אשר על חזהו, ועל צוארו פתיל תכלת, בגדו קצר וצר דבוק בכתפיו ובצלעותיו כאשר ידבק האזור במתני איש חיל, מכנסיו ארוכות ומתוחות על רגליו עד מנעליו השחורים ומזהירים כזהר ראי מלטש. ויגש אלי ויושט לי ידו ויאמר: שלום! עמדתי משתומם, כי כאיש זר ונכר נראה לי אשר לא ידעתי מתמול שלשום, ומה לו ולי? אנכי ... פ ... [פרומקין] אמר לי האיש. ואוסיף להפלא הפלא ופלא, כי אם [את] זה האיש ידעתי לפנים בעיר ז ... [ז'יטומיר] והיה לבוש בגדים צואים ומלוכלכים, בצוארו כפתור בלי פרח, והוא שותה שכור, מתרועע ומתרונון מין עם עדת חנפים המכנים א"ע [=את עצמם] בשם חסידים, הוא האיש אשר רבים חללים הפיל בהמון העם ע"י ספורים מנפלאות הצדיקים שבדה מלבו והפיצם בישראל למאות ולאלפים, וכאשר ראה כי ספריו חדלו מעשות פרי, כי כבר מלאה את הארץ, התהפך לגוון אחר, ויבא פטרסבורגה וילבש מחלצות ויהי אשכנזי! והנהו פה מרמה את הבריות באופן אחר.²³

אין ספק שעדות זו נובעת מרתיעתו של גוטלובר מן החסידות, ואין להתבסס על הערכותיו. גוטלובר לא הרחיק כאן על האופן שבו רודקינסון 'מרמה את הבריות' בגלגולו החדש; במקומו עשו זאת אחרים, ומשנה זו ואילך מוצאים אנו מאמרים רבים בגנות המעבר שעשה בחייו, בטענה שלא התנער מסיפורי השבחים שכתב. אין לנו ידיעות נוספות על פעילותו של רודקינסון בפטרבורג ועל אופן פרנסתו. על פי מתנגדיו הסתבך בענייני ממון בבורסה כשהוא נאשם בזיוף שטרות, נאסר ונשפט, וברח לקניגסברג. על כל פנים רודקינסון עצמו החל להגות תכניות גדולות יותר.²⁴

23 א"ב גוטלובר, 'רוסלאנד', המגיד, שנה 20, גיליון 34 (ד' באלול תרל"ג), עמ' 313.
24 על פי א' צדרבוים, 'בגבורה ולא בשתי', המליץ, שנה טו, גיליון 23 (כ"ב בכסלו תרל"ט), עמ' 466. דברים אלו הוזנו גם את כהן צדק, שהדפיס את מאמרו של צדרבוים מחדש, שפת אמת, עמ' ה-ח; הנ"ל, אהלי שם (לעיל הערה 5), עמ' פא-פב. דיינארד מציין, כי רודקינסון 'התפאר פה

תולדות החסידות ופעילות עיתונאית: קניגסברג

בשנת 1875 הגיע פרומקין לקניגסברג כשתכניות רבות באמתחתו. כאן שינה את שמו, ודבק בשם רודקינסון (בנה של ראָדקע, וכן עולה בגימטריה מספר שווה לפרומקין). כעבור שנה הדפיס שני ספרים על החסידות כחלק מתכנית מקיפה יותר. הראשון – תולדות בעלי שם טוב, חלק ראשון יקרא בשם אור ישראל; והשני – תולדות עמודי החב"ד, חלק ראשון יכונה בשם עמוד הראשי. ספרים אלו לא היו כתובים ברוח ספרות השבחים החסידית אלא ברוח ההשכלה המתונה, והם עוררו תגובות שליליות ביותר בקרב חסידים ומשכילים כאחד; ואולי בעקבות זאת נגנזה התכנית השלמה.²⁵ את עיקר זמנו בקניגסברג הקדיש לעריכת עיתון 'הקול' (1876–1881), שמילא חלק בעיתונות העברית בת הזמן.²⁶ 'המליץ' בעריכת אלכסנדר צדרבוים הפסיק את הופעתו בין השנים 1872–1878; 'המגיד' של אליעזר ליפמאן זילברמן ודוד גורדון לא ביטא את המגמות החדשות ברחוב היהודי; 'הצפירה' בעריכת חיים זליג סאלנימסקי ונחום סוקולוב כמעט שלא עסק בענייני אקטואליה; 'הלבנון', שראה אור במיינץ בעריכת יחיאל ברי"ל ומאיר להמן, היה אורתודוקסי; ו'השחר' של פרץ סמולנסקין הופיע רק אחת לחודש. גם 'הכרמל' בעריכת רש"י פין, שראה אור כירחון משנת תרל"ב, לא ענה על צרכי הכול.

ב-7 במאי 1876 הדפיס רודקינסון 'עלה למבחן', ובו הציג את תכניתו. לדבריו מחולק העם היהודי לשלוש מפלגות: 'תלמודיים', חסידים ומשכילים. עיקר ביקורתו הופנתה אל 'המפלגה השלישית', 'הנשענים על בימתם הצולעה, המואסים את המחזיקים בנושנות וכו'. בתוך כך מתח ביקורת על 'השחר' ועל אלו שכתבו בו ו'דיברו סרה' על גדולי המקובלים והחסידים.²⁷ הגיליון הראשון ראה אור כעבור שלושה חודשים, ומאז הופיע העיתון במשך ארבע שנים בתדירות משתנה.²⁸ לאורך

בעצמו' שישב שבע עשרה פעמים בכלא: קהלת אמעריקא, סט. לואיס תרפ"ה, ב, עמ' 137, סימן 884; הנ"ל, צלם בהיכל (לעיל הערה 3), עמ' 152. מכאן הדרך קצרה לגזמאות אחרות, כמו זו שישב שבע עשרה שנים בכלא; ראו n. Berkowitz, Ephraim Deinard: 'A Transitional Figure' (n. 2 above), p. 92.

25 על מפעליו החסידיים של רודקינסון ועל הקשרם ראו מאיר, מיכאל לוי רודקינסון (לעיל הערה *).

26 על 'הקול' ומשתתפיו ראו ש"ל ציטרון, 'רשימות לתולדות העיתונות העברית: "הקול"', העולם, שנה טו (תרפ"ז–תרפ"ח), עמ' 337–338, 356–358, 417–419, 458–460, 527–529, 639–640, 819–818, 961–963, 983–984, 1001–1002; א"ו רבינוביץ, 'כך כותבים היסטוריה אצלנו', שם, עמ' 1022–1023, 1041–1042. ראו גם מ' גלבוש, לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, ירושלים תשנ"ב, טורים 258–264; ג' קץ, מעריכים ומכתבי עתים, תל אביב תשנ"ט, עמ' 42–54.

27 רודקינסון, 'דברי שלום ואמת', הקול, שנה א, עלה למבחן (י"ג באייר תרל"ו / 7.5.1876), עמ' 1–3. דבריו מכוונים נגד פסח רודמן ודוד כהנא.

28 שנה א, עלה למבחן + 48 גיליונות (1876); שנה ב, 15 גיליונות (1877); שנה ג, 100 גיליונות (1878); שנה ד, 72 גיליונות (1879); שנה ה, 48 גיליונות (1880). על שנים ו–ז בווינה ובאמריקה נרחיב בהמשך.

הזמן העסיק רודקינסון מספר עוזרים בעריכת העיתון. ביניהם יוזכרו ישראל אפרת, אליהו וואלף רבינוביץ (או"ר), יצחק קאמינר ובן נץ (מוריס ווינטשביסקי).²⁹ האחרונים הבליטו את המגמה הסוציאליסטית בעיתון. א"ר מלאכי כתב, כי ווינטשביסקי סיפר לו כיצד היו שניהם, הוא ורודקינסון, "מנצלים" אחד את השני, רודקינסון העביר אותו עבודת פרך בזה שהטיל עליו את עבודת "הקול" כולו, ווינטשביסקי — בזה שעשה את עתונו לשופר לרעיון הסוציאלי וללוחם עם הרכושנים.³⁰ שיתוף פעולה מעניין זה הוא שהביא להצלחה המרובה של העיתון, על אף העריכה הרשלנית, העברית העילגת של העורך וחוסר הסדר ששרר בו.

רודקינסון הצליח לשתף ב'הקול' כמה מחשובי הסופרים העבריים באותה עת. אלו לא תמיד היו שותפים לדעה אחת, והתנצחו בינם לבין עצמם על גבי העיתון.³¹ גם רודקינסון לא שקט, ומעבר למאמר הפותח ולכתיבתו המזדמנת בעיתון הוסיף 'הערות מאת המו"ל' בשולי מאמרים רבים.

פישל לחובר הגדיר את רודקינסון 'סופר שפרצוף פניו לא היה ברור ביותר ונטה לכל הרוחות שיש להן מהלכים בעולם, ולכן גם עתונו נטה בבת אחת לכל ארבע רוחות העולם';³² ואילו גדעון קרן כינה את 'הקול' 'עיתון בלי דגל'.³³ אכן לאורך גיליונות העיתון ניכר שהיה פרוץ לכל רוח ולכל דעה. מחד גיסא ביקר רודקינסון קשות את ההשכלה, ומאידך גיסא הקים במה לדובריה. מתח זה תואר על ידי רבים כצביעות או כתאוות בצע, או במקרה הטוב כביטוי לעיתונות מודרנית. על כל פנים, לפי דבריו ביקש לשקף בעיתון זרמים שונים, למן 'נאמני ישראל' ועד למשכילים רדיקליים וסוציאליסטים. מובלטת בו מגמה אחת ברורה, והיא לרצות את כל הצדדים ולתת לכולם חלק. על כן מוצאים אנו בגיליונות רבים דברים והיפוכם. כך למשל, אף על פי שכתבו בו מראשוני הסוציאליסטים העבריים, כתב רודקינסון ביקורת קשה על 'האמת' של א"ש ליברמן.³⁴ רודקינסון חזר על מגמה זו לאורך כל גיליונותיו הרבים של העיתון ועניין זה היה סוד כוחו, אך גם יסוד חולשתו הגדולה, שהביאה לבסוף לנפילתו.

29 לאורך זיכרונותיו מאיר ווינטשביסקי פרקים רבים מתקופת 'הקול'; ראו מ' ווינטשביסקי, געזאמלטע ווערק, ט, ניו יארק 1927, עמ' 155–167, 289–297. על קשריו עם רודקינסון ראו ק' מרמר, 'מאָריס ווינטשעווסקי', שם, א, עמ' 43–51, 57–65; א"ר מלאכי, 'מוריס ווינטשביסקי', הדואר, שנה יא, גיליונות יח–כ (תרצ"ב), עמ' 287–288, 317–318; מ' לופמן, 'עתונאי יהודי בשלוש יבשות', קשר 21 (1997), עמ' 138–142.

30 א"ר מלאכי, מסות ורשימות, ניו יורק תרצ"ז, עמ' קנט.

31 ביניהם יצוינו מרדכי בן הלל הכהן, שמעון ברנפלד, מוריס ווינטשביסקי, א"ו רבינוביץ, צבי שרשבסקי, יהל"ל, יצחק קאמינר, יוסף ליב זוסניץ, יעקב רבינוביץ, משה הכהן רייכרסון, נחום סוקולוב, זלמן אפשטיין ונפתלי הלוי. על רצונו לשתף את יל"ג ראו איגרת רודקינסון אל יל"ג, 5.12.1886, ארכיון יל"ג, המחלקה לכתבי יד, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים [להלן בסל"א מכ"י].

32 פ' לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, ב, תל אביב תשט"ו, עמ' 292–293.

33 קרן, מעריכים ומכתבי עתים (לעיל הערה 26), עמ' 44.

34 ציטרון, רשימות (לעיל הערה 26), עמ' 538; או"ר, 'כך כותבים היסטוריה אצלנו', העולם, שנה טו, גיליון נב (כ"ב בכסלו תרפ"ח), עמ' 1022–1023; גיליון נג (כ"ט בכסלו תרפ"ח), עמ' 1041–1042.

משהו על דרך העורך ודרך העריכה ניתן ללמוד מתיאורו של אליהו וואלף רבינוביץ (או"ר), שאת תחילת דרכו ב'הקול' ומפגשו הראשון עם רודקיןסון בקניגסברג הציג כך:

עסוק בלמודי ורחוק מהז'ורנליסטיקה העברית לא ידעתי כי יש איש בעולם ושמם מיכאל לוי ראדקינסון, שהוא דר במקום מושבי, או שקופה של שרצים תלויה לו מאחוריו. גם הופעת 'הקול' נעלמה ממני. ביום אחד בבוקר, והנה קול דופק על דלת חדרי, ואיש רם קומה, משקפים על עיניו, זקנו יורד על חזהו, צילינדר על ראשו, מקלו ותרמילו בידו, נכנס ועומד לנגדי. 'מיכאל לוי ראדקינסון הנני' אמר לי, נתתי לו שלום, ועל שאלתי 'מה בקשתו', ענני: כי יש את נפשו לשחר את פני להיות עוזר להרעדאקטאר של מה"ע 'הקול'. צעיר לימים וגם קצת אידיאליסט, לא דקדקתי בענייני שכר שכיר, עבודה ומשכורתה. רק שאלה אחת שאלתי את ר"ז [=רודקיןסון]: 'ומה היא הטענדענציה של הקול', ועל תשובתו ש'הקול' נוסד להלחם נגד הניגאליסטיק, עניתיו, כי בבואו אלי לא קלע אל המטרה, מפני שאנכי בעצמי הנני 'ניגאליסטי' למחצה, ובשום אופן לא אוכל לקבל עלי את המשרה הזאת. 'כל זה איננו שוה לי לבטל את העסק', ענני. 'אם לא תוכל ללחום נגד הניגאליסטיק, צא והלחם בעדם'. נשתוממתי לשמוע דברים כאלה, ומרוב ההתפעלות שכחתי כי צריך ללחום גם בעד שכר שכיר גבוה, ולפרוט את פרטי העבודה, וקבלתי את המשרה על שכמי, אחרי שהבטחתי להיות נזהר במכתבי מחמת הצענזוריה. כפי הנראה, הברית שהוכרתה בין ר"ז וביני נתנה לי כמעט חופש גמור לעשות ב'הקול', מלבד הזהירות מחמת הצענזוריה.³⁵

רודקיןסון ניסה באותה שעה למצוא תמיכה כספית לעיתון 'הקול' ובין השאר פנה אל חברת דורשי השכלה ברוסיה, שתמכה בכמה כתבי עת ועיתונים, אך החברה לא חפצה לתמוך בו, בטענה ש'הקול' איננו לפי המטרה אשר שמה לה החברה.³⁶ בסוף שנת 1877, בשל בעיות עם סוכני העיתון, נסע רודקיןסון לרוסיה ולגליציה לגייס חתומים, ולדבריו הצליח להחתים כמה אדמ"ורים, בהם ר' שמואל מליובאוויץ, ר' דוד מטלנה, ר' יצחק מסקווירא ואחרים. אם הדבר היה נכון אין אנו יודעים; על כל פנים ברור כי 'הקול' הופץ גם במחנה האורתודוקסי, ולא נמצאו לו נאמנים בקרב המשכילים בלבד.³⁷

35 שם, עמ' 1022. בהמשך מספר או"ר כיצד ערך רודקיןסון את סדר המאמרים ושינה הרבה בתוכן.
36 איגרות רודקיןסון אל יל"ג, 5.12.1876, 22.3.1878, ארכיון יל"ג, בסל"א מכ"י. בדו"ח החברה נרשם: 'בדבר בקשת ה' ראדקינסהאן לחתום במספר רב על מה"ע היוצא על ידו בשם "הקול", הוחלט להשיב את פניו, כאשר מה"ע הזה איננו לפי דרישות החברה' (י' ראזענטהאל, תולדות חברת מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיה, סט. פטרבורג תרמ"ו, א, עמ' 139).
37 ציטרון, רשימות, עמ' 418, 460; איגרות מ"ל ליליינבלום לי"ל גורדון, בעריכת ש' בריימן, ירושלים תשכ"ח, עמ' 161.

לצד עיתון זה החל רודקינסון להדפיס עיתון בידיש בשם 'קול לעם' (עד לשנת 1879), וגם הוא זכה לתפוצה רחבה.³⁸ ועם סגירת 'האמת', עיתונו הסוציאליסטי של א"ש ליברמן שראו ממנו שלוש חוברות בלבד בשנת 1877, החל לצאת כתוספת ל'קול'. ירחון בשם 'אסיפת חכמים'.³⁹ ירחון זה היה למעשה כתב העת הסוציאליסטי השני בעברית אף שלא הוגדר ככזה בידי עורכו. רודקינסון ניסה להביא לחיקו את מנויי 'האמת', והצליח להעביר אליו חלק מסופריו.⁴⁰ גם כאן הדגיש את ה'ניטרליות' במעשה העריכה, וציין כי אין הוא נוטל אחריות על התוכן. דברים אלו לא נאמרו רק מחשש מהצנזורה, אלא גם מהקו שהנחה אותו בעריכה בכלל לאורך כל השנים.⁴¹ למעשה חפץ שהירחון יכיל מאמרים, דרשות וסיפורים שלא נמצא להם מקום בגיליונות 'הקול', והוא עצמו לא כיוון אל מטרות סוציאליסטיות בלבד;⁴² אך העורך בפועל, בן נץ, עשה בעיתון ככל שעלה על רוחו וקבע את מגמתו. ב'אסיפת חכמים' פורסמו כמה מאמרים חשובים של ראשוני הסוציאליסטים היהודים, ביניהם תחילת חיבורו של ליליינבלום משנת אלישע בן אבויה (חיבור שהוא כתב לבקשת ליברמן עבור 'האמת').

בשנת 1878 נתחדשה הופעת 'המליץ' בעריכת צדרכובים, וסמולנסקין החל להוציא את 'המביט'. רודקינסון ראה בעיתונים אלו איום על גורל 'הקול', והוא החל לנהל מעל דפי עיתונו פולמוסים קשים עם צדרכובים, סמולנסקין ואחרים המקורבים להם. חלקים גדולים מהעיתון הפכו פולמוסיים, והוא עצמו כתב את דברי הפולמוס בפרגמנטים בלשון הזוהר. חלק מקטעים אלו נמחקו בידי הצנזור בוילנה, מה שהביא באופן לא מפתיע להגדלת הביקוש לעיתון ולדרישה שהעיתונים יישלחו במעטפות סגורות אל החתומים.⁴³ א"ש פרידברג (הר שלום) חיבר כתגובה מאמר ארוך ב'המליץ', המוקדש בעיקרו להשמצת 'הקול' ועורכו; ומאמר זה השפיע רבות על הדימוי השלילי

38 במעשה זה חפץ בכך לחקות את צדרכובים, שהוציא קודם לכן לצד 'המליץ' את 'קול מבשר' בידיש. ראו ש"ל ציטרון, די געשיכטע פון דער יידישער פרעסע, א, ווילנע תרפ"ד, עמ' 89–116; ווינטשביסקי, געזאמלטע ווערק (לעיל הערה 29), י, עמ' 9–11. רודקינסון כמעט שהצליח לצרף את מנדלי מוכר ספרים לכותבי 'הקול' וכשותף בעריכת 'הקול לעם', והודעה על השתתפותו נתפרסמה, אך מסיבה עלומה משך את ידו, ציטראן (שם), עמ' 102–105; ח' שמרוק, ספרות יידיש: פרקים לתולדותיה, תל אביב תשל"ח, עמ' 289–290.

39 על כתב העת ראו מ' ווינטשביסקי, 'פרקי זכרונות', ספר היובל של הדאר, בעריכת מ' ריבולוב, ניו יורק תרפ"ז, עמ' פב–פג; הנ"ל, געזאמלטע ווערק, ט, עמ' 191–321; גלבוע, לקסיקון (לעיל הערה 26), טורים 270–272.

40 מתנגדי רודקינסון מיהרו למצוא שמות לעג למאסף החדש. כהן צדק כינה אותו 'אספת מלעיגים', אהלי שם, עמ' פב; ודיינארד השתמש בשם: 'אספת כסילים', מסע באירופא, פרעסבורג תרמ"ו, עמ' 9. על שמות לעג נוספים ראו ווינטשביסקי, 'מיכאל לוי רודקינסון', התרן, שנה י, חוברת ח–ט (תרפ"ד), עמ' 55.

41 רודקינסון, 'האספה תפתח!', אספת חכמים, שנה א, גיליון 1 (תשרי תרל"ח), עמ' 1–2.
42 כך עולה למשל ממכתבו של רודקינסון אל שלמה בובר משנת 1878 (ארכיון שלמה בובר, בסל"א מכ"), שבו ביקש ממנו לתרום דברי תורה למאסף החדש.

43 ציטרון, רשימות, עמ' 417. דברים קשים על צדרכובים כתב באותה העת יצחק קאמינר, עץ ארז ואזוב, הקול, שנה ד, גיליון 1 (ט' בטבת תרל"ט), עמ' 4–5; גיליון 4 (כ"ד בטבת תרל"ט), עמ' 45–46; גיליון 5 (כ"ז בטבת תרל"ט), עמ' 59–65.

של רודקיןסון.⁴⁴ גם הזיקה לסוציאליזם עמדה בלב המחלוקת. כשצדרכובים כתב נגד ליברמן, נחלץ רודקיןסון להגנתו גם אם הדגיש שאין דרכו זהה לדרך 'האמת'.⁴⁵ על דברי הפולמוס שנתמלא בהם 'הקול', ועל המחלוקת עם צדרכובים, כתב משה ליב ליליינבלום ליהל"ל בשנת 1879:

אמת היא כי אני ושערשעווסקי שלחנו להצפירה מחאה על דבר הריב הנבזה אשר פרץ בין המליץ והקול, ואשר האחרון חייב בו ביותר, מפני שהוא פותח פתח לכל נעור וריק, וכל מסתתר ולכל בדחן להפיח אותו יותר ויותר ובתוך המחאה כתבנו כי חרפה לנו להיות חברים במעשי הקול עם נערים מחרפים ומגדפים אשר עשו את הקול לשער הדגים.⁴⁶

אף על פי כן המשיך ליליינבלום לתרום מיצירותיו ל'הקול' גם לאחר מכתב זה. אחד ממאמריו החשובים שהדפיס מעט קודם לכן בעיתון הוא 'פתח תקוה'; הוא כתב מאמר זה לקראת אספת הרבנים בפטרבורג בשנת 1879, שבה תלה תקוות גדולות. באיגרת ליל"ג הסביר את הטעם להדפסה ב'הקול' דווקא. דבריו חושפים בפנינו את אחד הטעמים לתפוצה הרחבה של 'הקול' באותם הימים ואת הסיבה להשתתפות חלק מהסופרים בעיתון:

את מאמרי שלחתי בשבוע העבר ל'הקול', וכבר נדפס ראשיתו בגיליון 14. לא חפצתי לשלוח אותו לה' סמאלענסקי, כי את 'המביט' לא ראיתי עוד לבד הפראגראמא, ובה הוא אומר, כי לא ידבר בדברים דתיים כלל⁴⁷ ... ואם היה מדפיס אותו ב'השחר' — היה המאמר נגמר אצלו בעוד איזה חדשים, ואני חפץ שיהיה נדפס כלו עד 'אפריל', שאז, כפי ששמעתי, יתאספו הנבחרים. מלבד זה 'הקול' מצוי יותר ביד האורתודוקסים, ובטוח אני במו"ל, כי, בחפצו שאהיה בין סופריו, לא ישנה מאומה במאמרי, מה שלא היה עושה זאת ה' סמאלענסקי וכ"ש [=וכל שכן] ה' סלאנימסקי [הצפירה].⁴⁸

המאמר התפרסם אמנם במלואו ב'הקול', אך רודקיןסון הקיף אותו מכל עבר בהערותיו. בעקבות מאמר זה התנהל פולמוס בעיתון, ובו רודקיןסון בא להגן על דעות ליליינבלום.⁴⁹ בהמשך נראה כי רודקיןסון המשיך לפתח רעיונות בכיוון ה'תיקונים בדת' נוסח ליליינבלום, גם אם הרחיק לכת ממנו. דיינארד אף הוא פנה אל ליליינבלום

44 הר"ש שלום (א"ש פרידברג), 'שלומים לריב', המליץ, שנה טו, גיליונות 10–17 (תרל"ט). ראו על כך הנ"ל, 'זכרונות ע"ד הארז', ספר השנה, א, בעריכת נ' סוקולוב, ווארשא תר"ס, עמ' 239.

45 רודקיןסון, 'הערת המו"ל', הקול, שנה ד, גיליון 5 (כ"ז בטבת תרל"ט), עמ' 62. רבים מהמקורבים אל ליברמן כתבו באותן שנים בעיתוניו של רודקיןסון.

46 'ששה מכתבים ממ. ל. ליליינבלום ליהל"ל', רשומות ד (תרפ"ו), עמ' 381.

47 באחד מגיליונות 'המביט' כתב סמולנסקין: 'וגם על כן הודעתי מראש כי דבר לא יהיה להמביט עם האמונה' (אל הקוראים הנכבדים!), המביט, שנה א, גיליון 4 (כ"ג באדר תרל"ח), עמ' 32.

48 איגרות מ. ל. ליליינבלום לי. ל. גורדון, בעריכת ש' בריימן, ירושלים תשכ"ח, עמ' 161; כתבים אוטוביוגרפיים, ב, בעריכת ש' בריימן, ירושלים תש"ל, עמ' 174.

49 'קלזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ד, ירושלים תשי"ד, עמ' 232–243; ציטרון,

בשאלה, למה פרסם את מאמריו בעיתונו של רודקינסון. תשובת לילינייכלום חושפת בפנינו שוב את דרך העריכה של רודקינסון ואת סוד קסמו בהבאת סופרים נכבדים תחת כנפי עיתוניו למרות הרינונים אחריו:

לתשובה על שאלתך, על שאני הכותב בהקול, המו"ל (המוצא לאור) על ידי זעום נפשך, אענך מה שכבר עניתי לאחרים, והוא שאין לי עסק עם האויטאריטעט של המו"ל וכי כבודו לא ינוח עלי, והמול אינו אלא כמדפיס בעיני, שעל ידו אוכל להוציא מחשבות לבי החוצה. ועתה שאל נא את פי ה' חז"ס [=חיים זליג סמולנסקי], אם היה מקבל את מאמרי 'פתח תקוה' כמו שהוא, בהצפירה? אין ספק בעיני ובעיניך כי המאמר הזה היה יוצא ממני בשן ועין, ועתה מה לי וליחוסו של ה' חז"ס? אם יבא איש וישאל אותי: מי משני המו"ל האלה יותר נכבד, אם חז"ס או המו"ל הקול, אז אין שום ספק שלא אתמהמה אפילו רגע אחד ותיכף אענה שהמו"ל הקול בפני חז"ס הוא כתינוק בפני אדם, אבל אני אינני משתדך לא עם זה ולא עם זה, אבל דורש אני אדם שידפיס את דברי כחפצי, ובענין זה אשיג חפצי בשלמות אם אפנה להמו"ל הקול ולא אל חז"ס.⁵⁰

רודקינסון לא הסתפק בעיתונים אלו, והקים גם ירחון בשם 'המאסף', מכתב עתי חדשי לדברים ספרותיים דרושים ומאמרים שלא יבואו בהקול' (1879).⁵¹ בפתח החוברת הראשונה התווה את דרך עריכתו, וכתב: 'כשמו כן הוא מאסף לכל המחנות לכל הדעות הנהו', ועל כן 'לא תוכל להיות לו מטרה מיוחדת'. ולשאלה 'מדוע לא תנהג גם אתה אחרי מטרה ידועה במכתבך העתים ככל המו"ל מה"ע [=מכתבי העתים] בשפת העמים?': ענה: 'מפני שבדרך כלל לא תוכל להיות מטרה מיוחדת למ"ע [=למכתב עת] בשפת עבר, זולת המטרה להיות חצוצרה בפי הקהל ולמען ימצא המו"ל את חית נפשו ממנו'. עיתונים בעלי מגמה ברורה, הוסיף, אינם מאריכים ימים, ואין בהם תועלת אלא ליחידים.⁵²

רשימות, עמ' 639. רודקינסון דאג לתרגם את המאמר לרוסית, וניסה לפרסמו. לשם כך פנה ליל"ג ולחברת מרבי השכלה. ראו איגרת אל יל"ג, 22.3.1878, ארכיון יל"ג, בסל"א מכ"י.

50 האיגרת נכתבה סביב שנת 1878; ראו י" ריבקינד, 'לקט אגרות', בצרון, שנה א, חוברת ד (ת"ש), עמ' 353. על מעברם של סופרים ל'הקול' כתב פרץ סמולנסקי: 'כי אמנם אודה (אף כי אבוש) כי גם אחרים אשר אכבדם בלבי משכו ידם את בעל הקול, כי כבר מודעת היא אשר רב ספרי ישראל לא מפונקים גדולים המה, וכאשר ימצאו מקום פנוי יפנו אליו' (שם, עמ' 336).

51 שלוש חוברות ראו אור. השתתפו בהן יוסף בריל, מרדכי פלונגיאן, צבי שרשבסקי (יעבץ ישוע שר עסק), יוסף ליב זוסניץ, יהל"ל, יצחק אייזיק עטקין ודוד סידרסקי. בחוברות אלו פורסם המשך משנת אלישע בן אבויה של לילינייכלום; ראו גלבוש, לקסיקון (לעיל הערה 26), טורים 285–286. כאן מצא רודקינסון מי שיכתוב כנגד צדרכים ו'המליץ' ויבוא להגן על 'הקול' מפני התקפותיו של א"ש פרידברג. ראו 'אלים ואלילים', המאסף, גיליונות 4–5 (תרל"ט), עמ' 41–54, 68–70.

52 רודקינסון, 'מאסף לכל המחנות!', המאסף, גיליון 1–3 (שבט–ניסן תרל"ט), עמ' 1–5. ראו גם הנ"ל, 'מעז יצא מתוק', הקול, שנה ד, גיליונות 70–71 (תר"ם), עמ' 1039–1042, 1051–1054, 1060.

באמצע שנת 1879, בעקבות הפולמוס עם צדרכים והלשנה על רודקיןסון, נאסר 'הקול' להפצה ברוסיה בטענה שהוא מפיץ דעות 'מהפכניות'.⁵³ רודקיןסון נאסר לשלושה שבועות בשל החשדות שנתעוררו ל'פעילות מהפכנית', ושוחרר בערבות כספית של הבנקאי שלמה פיינבערג מקניגסברג.⁵⁴ גם בן נץ נאסר ושוחרר על ידי פיינברג, ובסופו של דבר הגיע ללונדון לביתו של נפתלי הלוי.⁵⁵ כהן צדק, שישב באותה שעה בלונדון, מצא בכך הזדמנות להדפיס את ספרו הבוטה מיכאל הפך סמאל (תרל"ט), שחלקים גדולים ממנו הוקדשו לתיאור רודקיןסון ובן נץ.⁵⁶ למרות המניעות השונות לא זנח רודקיןסון את עיתונו, ובשל איסור ההפצה ברוסיה נסע לגליציה ולרומניה למצוא חתומים חדשים. בבואו ללכוך בסוף ימי החורף של 1880 פגש את שמעון ברנפלד, והציע לו לערוך את 'הקול' בקניגסברג. ברנפלד הסכים, אך רק גיליונות בודדים ראו אור בקניגסברג ובברלין בסוף שנת 1880.⁵⁷ רודקיןסון, בן נץ ואחרים האשימו את אפרים דיינארד, כי בעידודו של צדרכים הלשין על 'הקול' ועורכו בפני השלטונות שמפיצים הם דעות סוציאליסטיות, והוא שגרם לאיסור הפצתו של העיתון ברוסיה ולבסוף לסגירתו. בן נץ אף פרסם מאמר בעמוד הראשון של 'חבצלת', בעריכת אחיו של רודקיןסון (ישראל דב פרומקין), ובו גולל את כל הפרשה.⁵⁸ נראה כי דיינארד הפנה את תשומת לב השלטונות למאמרו הידוע של צדרכים משנת 1878, 'בגבורה ולא בשתי', והטענות נבדקו על ידי המשטרה.⁵⁹ אלו חששו ודאי מקרבתו לסוציאליסטים, ולא מאורח חייו הססגוני. באחד ממאמריו האחרונים ב'הקול' גינה רודקיןסון את 'הנחשים' המסתתרים 'תחת צמרת האר"ז ומשם ישימיעו קול שריקתם המפיק זועה וגועל נפש לכל בן תמותה', וכתב: 'המאמר "בגבורה ולא בשתי" הנדפס בהמליץ הוא היה המקור לכל ילדי פשע לדיינארד וגם ליוסף כ"ץ מלאנדאן; הראשון הלשין בו, והשני שמהו להקדמה בראש ספרו'.⁶⁰

53 ווינטשבסקי, מיכאל לוי רודקיןסון (לעיל הערה 40), עמ' 58–59.

54 על תמיכתו של פיינברג ראו דיינארד, צלם בהיכל (לעיל הערה 3), עמ' 155.

55 ווינטשבסקי, געזאמלטע ווערק, ט, עמ' 325–345; י, עמ' 29–32.

56 הרקע לדברים הוא מאמר ביקורת עוקצני שכתב בן נץ (הקול, שנה ד, גיליונות 55–56, 89) על ספרו של כהן צדק, ספר מוסר השכל (תרל"ח). רודקיןסון סקר גם הוא את הספר, 'חשף' את מניעיו של כהן צדק ואת ההיסטוריה של היחסים המפוקפקים ביניהם: 'מעז יצא מתוק', הקול, שנה ד, גיליון 72 (ט' בטבת תר"ם), עמ' 1067–1076; שנה ה, גיליון 1 (ד' בטבת תר"ם), עמ' 5–9. מאוחר יותר טרח כהן צדק לענות על הדברים בלשון חריפה: אור חדש, לונדון תרמ"א, הקדמה, עמ' יא–יב.

57 ש' ברנפלד, 'זכרונות', רשומות ד (תרפ"ו), עמ' 193; הנ"ל, 'דוד גורדון', העולם, שנה יד, גיליון 20 (כ"ג באייר תרפ"ו), עמ' 378–379. על המעבר לברלין ראו רודקיןסון, 'מהר המלך (קעניגסבערג) לעיר המלוכה (ברלין)', הקול, שנה ה, גיליון 47 (ח' בטבת תרמ"א), עמ' 717–719.

58 בן נץ, 'ארץ רוסיה והקול', חבצלת, שנה י, גיליון 4 ('ג' בחשוון תר"ם), עמ' 25–27.

59 א' צדרכים, 'בגבורה ולא בשתי', המליץ, שנה טו, גיליון 23 (כ"ב בכסלו תרל"ט), עמ' 466.

60 רודקיןסון, 'מעז יצא מתוק', הקול, שנה ה, גיליון 1 (ד' בטבת תר"ם), עמ' 1–3; הנ"ל, 'מצת-מָצָה וְעֵלִילַת הַדָּם, פרעסבורג תרמ"ג, עמ' 12–13, 21–22, 29–32.

מחזיקי ומפיצי שפת עבר בכל העולם: ברלין והמבורג

אחרי קניגסברג המשיך רודקינסון בנדודיו ופנה לברלין. הוא ניסה לשקם את 'הקול', אך נראה שהיה צריך לשנות את שם העיתון בשל האיסורים שהגבילו אותו, והתחיל בפעילות עיתונאית חדשה. ראשית פעילותו היתה הקמת העיתון 'המדבר לישראל' (1881–1882),⁶¹ שיצא באופן רשמי בידי צבי הירש איצקובסקי, בעל בית דפוס בברלין, ורודקינסון לא היה מעורב בתוכנו ולא ציין עליו את שמו. בגיליון הראשון מסביר המו"ל מה הביא אותו להוציא את העיתון. טעמיו העיקריים, המזכירים את רוחו של רודקינסון, הם הפצת השפה העברית, הליכה בדרכי שלום בין המפלגות והקמת במה ליהודי ברלין. בפתח הגיליון ה-12 כתב המו"ל כי עקב ההצלחה יתפרסם העיתון מעתה ואילך בתדירות גבוהה יותר ובהיקף רחב יותר, 'ומעתה יופיע בלי הפסק'.⁶² אך העיתון נפסק בגיליון זה; ואולי יש בכך רמז לשינוי שמו והמרתו בעיתון אחר של רודקינסון. עתה החל רודקינסון להדפיס שבועון חדש, תחת השם 'החוזה', את אשר יחזה יגיד, לבית ישראל, מכל הנעשה בעולם המדיני, היהדות, הספרות והמדעי' (1881–1882).⁶³ תחת שם המו"ל נרשם הארגון המסתורי 'חברת מחזיקי ומפיצי שפת עבר בכל העולם', שם שעורר את חמת מתנגדיו.⁶⁴ רודקינסון ניסה לעורר את אהדת חכמי גרמניה למפעלו, והדגיש כי הבמה מיועדת להם. במכתב אל מוריץ לצרוס כתב: 'אני החלתי לתת את מאמרי ברלין וחכמיה בחוברת מיוחדת יען דרשו אותי ממנה ואין לאל ידי להדפיסה הלאה, ולכן אחשוב כי ראוי מפעלי זה לתמיכה אם לא למעני, יהיה למען חכמי ברלין'.⁶⁵ אך נראה שלא קיבל תמיכה רבה, ועם סיום השנה הראשונה של 'החוזה' בברלין העביר את העיתון להמבורג. את המעבר נימק בניתוקו מ'חברת מפיצי שפת עבר', ובכך שאין מספיק קוראים עבריים בברלין.⁶⁶ עם זאת, המעבר לא היה רק במקום

61 נדפסו 12 גיליונות בשנים 1881–1882. גיליון ראשון ראה אור בכ"ב באלול תרמ"א.

62 המדבר לישראל, גיליון 12 (ד' בניסן תרמ"ב).

63 ראו אור רק 22 חוברות, 16 בברלין והשאר בהמבורג. השתתפו אהרן יהודה ליב איש הורוויץ (איל"ה), י"נ גולדברג, נח לוריא ממינסק, שלמה רובין, אברהם הכהן מפוזן, בן נץ והרב יעקב אטלינגר.

64 כהן צדק טען כי חוברות 'החוזה' מומנו בידי המיסיון בלונדון (אהלי שם [לעיל הערה 64], עמ' פב); ואילו דיינארד כתב: 'הנבל בעל "הקול" אשר כל נבלה ותועבה משחק לו, עשות שטרות מזויפים, קחת נשים רבות בכל מקום בואו, לבוא בסוד מסיתים ולהוציא בשמם מכתב עתי "החוזה" בבערלין, להתגולל שותה שכור על חוצות, לקחת תעודות מסע מזויפים בערים שונות, ולשנות את שמו פעמים רבות, להחליף את אמונתו כהצועני את סוסו, והוסיף: 'בראש כל עלה היה כתוב "מטעם חברת מפיצי שפת עבר בכל העולם" ומי לא יודע כי אין כל חברה כזאת בעולם, מלבד הביבעלפצראיין וחברת השלוחים' (מסע באירופא [לעיל הערה 40], עמ' 162). בספר אחר הוסיף, שבאחת מחוברות 'החוזה' התפרסם ספר בהמשכים על 'תולדות ישר' (הנ"ל, מְשָׁגִי עֲרִיִם [לעיל הערה 3], עמ' 12).

65 איגרת אל מוריץ לצרוס, 4.5.1881, ארכיון לצרוס, בסל"א מכ"י.

66 רודקינסון, 'דממה וקול אשמע', החוזה, שנה ב, גיליון לדוגמה (ט"ו בכסלו תרמ"ב), עמ' 3–4. בהמבורג השתתפו בעיתון בן נץ, שלמה רובין ואיל"ה. דיינארד תלה את הפסקת העיתון ומעברו להמבורג בכך שחשף את פרצופו של רודקינסון בפני הרמן שטראק (צלם בהיכל, עמ' 155–156).

אלא גם בתכניו של העיתון. וודקנסון הקדיש חלקים גדולים יותר לענייני הגירה ולפרסומות הקשורות לחברות ספנות. הוא הבטיח גם להביא לדפוס כתבי יד עבריים הנמצאים בספריות המבורג; הבטחה זו הוא קיים באופן חלקי.⁶⁷ באחד מגיליונות 'החזרה' כתב וודקנסון, ברוח אנשי המקום שהיו בדרכם לאמריקה, כי יש לזנוח את רעיון ההתיישבות בארץ ישראל, וקרא להגירה לאמריקה:

אך זאת אגיד בפה מלא כי לדעתנו אך אמעריקא היא הארץ האחת בעת הזאת אשר תוכל לקבל את נדחי ישראל ואשר יהיו בטוחים בה מחרפת רעב ומכליון. היא ולא אחרת. גם אנחנו מחובבי ציון נחנו ובכל לבב נחפוץ בשוב אר"י [=ארץ ישראל] ובקיומו הלאומי אבל לא נוכל ליעץ להנדרפים על צוארם החלשים ורפי כת, כי יבקשו מחסה בארץ פלשת וסוריא הרחוקות מסדרים טובים והעלולות להביא צרות רבות ורעות על החדשים אשר יבואו לשכן בהן טרם ידעו את טבען, תכונותיהן ותכונת יושבי המקום אשר רובם עוד חצאי פראים, או למצער מאלה אשר לא קבלו עוד אור ההשכלה הנמו.⁶⁸

העיתון בהמבורג לא ביסס את עצמו, ונדפסו שישה גיליונות בלבד. שוב החליט וודקנסון להעתיק את מקומו, והפעם שם את פעמיו לעבר לונדון.

על האנטישמיות החדשה והתיקונים בדת: לונדון

לקראת סופה של שנת 1882 הגיע וודקנסון ללונדון עם משפחתו, לאחר שהות קצרה בעיר הנופש קרלסבד, שבה ניסה למצוא בין השאר תומכים לחידוש 'הקול'.⁶⁹ בלונדון ניסה להשתלב בין היהודים ששהו בעיר, אך לא עלה בידו לבסס את מעמדו. אפרים דיינארד סיכם בקצרה את תולדות 'מעללי' וודקנסון בלונדון במילים 'כי על כן לא יפלא, כי גם יהודי בריטניא יביטו בגועל נפש על היהודי הפולאני'.⁷⁰ וודקנסון עצמו מספר כי בימי שהותו בלונדון שיקע את עצמו במחקריו, ושהה לשם כך בספרייה של ה-British Museum. ואכן שקידתו בתקופה זו עשתה פרי, ובשעה שישב בלונדון הדפיס מספר ספרים חשובים, שגם עוררו עליו זעם רב.

הספר הראשון שכתב בתקופה זו הוא ספר מַצַּת-מִצְנָה וְעִלְיַת הָדָם; הספר ראה אור בפרסבורג.⁷¹ חיבור זה הוא חלק מהכתיבה האפולוגטית שבאה כתגובה לעליית

67 וודקנסון, 'דממה וקול אשמע', החזרה, שנה ב, גיליון לדוגמה (ט"ו בכסלו תרמ"ב), עמ' 5–6.

68 וודקנסון, 'חזיון מעציב מעולם המעשה', שם, עמ' 14.

69 וודקנסון, תפלה למשה מקוצי, פרעסבורג תרמ"ג, עמ' 29, 97.

70 על וודקנסון בלונדון בעיני מתנגדיו ראו דיינארד, מסע באירופא, עמ' 162; הנ"ל, משגי עָוִרים, עמ' 12; כהן צדק, שפת אמת (לעיל הערה 5), עמ' כא–כב, לח. נראה כי כהן צדק שלח בינואר 1883 מכתב לדיינארד, ובו דיווח על בואו של וודקנסון לאנגליה וקשריו עם המיסיון:

Berkowitz, Ephraim Deinard: 'A Transitional Figure' (n. 2 above), p. 92

71 וודקנסון, מַצַּת-מִצְנָה וְעִלְיַת הָדָם, תוכן ענינו: עלילת הדם! מה עשו רבינו? מה עשו משכילנו? ובמה יושע ישראל, פרעסבורג תרמ"ב.

האנטישמיות המודרנית, ובייחוד לעלילת הדם בטיסה-אסלר שבהונגריה (1882). ב-32 עמודיו הטיח ביקורת חריפה ברבנים בני זמנו, בטענה ש'מנהגי המסורות' סביב הכנת המצה השמורה הם שהולידו את הטענות האנטישמיות, על כן במקום ש'מנהגי ההבל' רבים האנטישמיות גואה. אמנם לדבריו אין אמת בעלילות אלו, אך יש לבטל את המנהגים הזרים שמקורם אינו בתלמוד. דברי מלמדי הזכות על ישראל אינם מעלים ואינם מורידים, כי ההמון אינו קורא אותם. לדבריו 'אולי גורמים אנחנו במעשנו ובמנהגנו בתקוני המצה הזאת ואפיתה חשד בלב מי שאינו בן אומתנו, אולי ימצא במנהגנו דברים זרים ורחוקים משכל איש שאינו בן דת ישראל והמה יתנו לו מקום לחשוד אותנו כמה שאין בנו? ... הסתכלו והתבוננו נא היטב, בכל מעשי ומנהגי המצה הזאת, ותנו תודה כי לפתחם של המנהגים הזרים החטאת רובץ. המעשים זרים המה כל כך, המנהגים משונים ורחוקים מדעת כל שכל בריא כל שכן, עד שכמעט מוכרחים המה להאמין כי דבר סתר יצוק בהמצה הזאת!'.⁷² ולא נח עד שכתב: 'מוכרח אתה להודות בעל כרחך כי המעשים הזרים האלה יקחו חלק גדול בהחשד הנתעב והנאלח הזה', שאם לא היה הנסתר רב כל כך 'לא הועיל להם להמקנאים מסיתי ומפתי ההמון כל תחבולותיהם להגיד כי דם נוצרי נצרך לבן ישראל'.⁷³

מכאן הגיע לעיקר דבריו, שעלינו לזנוח את המנהגים הזרים והמזיקים שמקורם לא בתלמוד ולמחוק אותם מהשולחן ערוך — ההפך ממעשי הרבנים, שבמקום להקל מחמירים, ובכך לא רק גורמים להתגברות הבעיה אלא גם לפגיעה בשכבות החלשות בעם.⁷⁴

הביקורת על המשכילים חריפה לא פחות. לטענתו, אם הם עושים משהו, כמו כתיבה אפולוגטית, אין הדבר מועיל משום שאין קוראים לדבריהם.⁷⁵ אך רודקינסון לא דיבר רק על תיקונים בדת או תיקונים ברוח סוציאליסטית, אלא בשינוי מהשורש. מצוות רבות נקבעו לדבריו שלא על דרך התלמוד אלא על פי רבנים, שהמציאו הלכות ונתנו לנו 'תורה חדשה ע"פ סברת כריסם'; 'המה עשאו אותנו כפראי אדם באירופא במנהגי האזיאטים ועל פיהם אנו חיים, חיים של תוהו ובוהו נגדה נא לכל העמים!'. על כן יש לטהר את התלמוד מדברי הבל ושטות ולגול את החרפה מעליו בכך שיתרגמו אותו לשפות שונות.⁷⁶ בנימה אופטימית סיים את דבריו בקריאה לערוך אספת חכמים, במידת הצורך על פי פקודה ממשלתית, שתחבר שולחן ערוך חדש על פי התלמוד ותבטל מנהגים שונים, וביניהם את המנהגים סביב אפיית המצה.⁷⁷

דברים אלו הותקפו על ידי רבים, שראו בו מצד אחד 'מתקן דת' ומצד שני 'בעל

72 שם, עמ' 3.

73 שם, עמ' 6.

74 שם, עמ' 6–10.

75 שם, עמ' 10–11.

76 שם, עמ' 14–17.

77 שם, עמ' 17–19.

חלומות' ושוטה שסכנה גדולה טמונה בדבריו, העלולים לחזק דברי אנטישמים. כך סיכם דוד גורדון, עורך המגיד, את דברי הביקורות שלו:

ואנחנו לא נדע אם המחבר בעצמו מאמין באמונה שלימה, כי אם יחדלו בני ישראל לאפות המצה השמורה, ואם גם יתחבר שולחן ערוך חדש על פי דעתו, כי אז תחדל השנאה והקנאה לישראל! אם היו דברי המחבר נשמעים אז אולי הי' יכול להזיק מאד לבני עמינו בימינו אלו אשר רק האחדות נחוצה לנו כהאוויר אל החיים, ולא להגדיל הפרוד ע"י תקונים בהאמונה; אבל זה ינחמנו בידענו כי גם רב המשכילים אוהבי עמם באמת ותמים לא ישימו לב לחלומותיו ודבריו, עכ"פ מראה מעציב רוח הוא לראות אנשים מקרבנו מאמינים לרפא שבר בת עמנו בתקונים בדת!⁷⁸

הביקורת שאינן כוללות דברי גידופים על וודקנסון גם הן לא היו חיוביות ולא ציידו בפתרון שהציע. אחדים הדגישו את פתרון ההגירה.⁷⁹ מעט מאוחר יותר (תרמ"ג) הדפיס וודקנסון בלונדון ספר נוסף, ספר תפלה למשה מקוצי, שגם הוא נוגע בשאלת התקונים בדת.⁸⁰ בספר זה מגולל וודקנסון את תולדות מצוות התפילין. עיקר הטענה המגוללת כאן היא שלא רק היחס אל התפילין היה שונה מתקופה לתקופה, אלא 'התפילין שאנו מניחים מורשה, הנן לנו רק מאת רבינו משה בעל הסמ"ג שהוא חזר ויסדם אחר שנשתכחו מישראל' ו'מפניו נתחדשו ועל ידו נתפשטו';⁸¹ היינו, הראשון אשר הנהיג את הנחת התפילין בכל יום היה הר"מ מקוצי בעל הסמ"ג, אשר המציא זאת מדעתו.⁸² בראש הספר הדגיש וכתב: 'תדע קורא נעים כי כמון כמוני, גם אני שלומי אמוני ישראל הנני, קדוש לי אלהי קדושי והמצותיו אפרוץ מאד, אך לא אלה המצות אשר ינחילונו מורי-שקר ורבנים בעלי כריסין'.⁸³ ומסקנתו היא שלא רק שאין חובה להניח תפילין בזמן הזה בכל יום, אלא שמצוות תפילין במתכונתה הנוכחית מזקת ליהדות ומשנה את רעיון המצווה המקורית.⁸⁴ כאן גם הגיב באריכות למבקרי ספרו הראשון. לדבריו אין הפתרון שהציע

78 ד' גארדאן, 'בשורת ספרים. מצת-מצוה ועלילת הדם', המגיד, שנה 27, גיליון 4 (ט"ז בשבט תרמ"ג), עמ' 31. ברוח דומה כתב פרץ סמולנסקין, והוסיף את ההאשמה כי הספר מומן על ידי המיסיון בלונדון: פ' סמולנסקין, 'ידיעת ספרים. מצת מצוה ועלילת הדם', השחר יא (תרמ"ג), עמ' 299–300. ראו גם כהן צדק, שפת אמת, עמ' פ, פה-צא, צה; הנ"ל, אהלי שם, עמ' פו-פט; דיינארד, משגי עזרים, עמ' 12.

79 בעמדה זו דגל גם איל"ה (אהרן יהודה ליב הורוויץ), ששהה קודם לכן באמריקה, היה מיודד עם וודקנסון וכתב בעיתוניו: איל"ה, 'האמבורג', הצפירה, שנה י', גיליון 3 (כ"ב בשבט תרמ"ג), עמ' 20–21.

80 וודקנסון, תפלה למשה מקוצי, פרעסבורג תרמ"ג. את הספר הקדיש לשלמה פיינבערג מקניגסברג כביטוי תודה על עזרה כספית שנתן לו והוצאתו בערבות ממאסר בקניגסברג.

81 שם, עמ' 15.

82 שם, עמ' 5.

83 שם, עמ' 16.

84 שם, עמ' 35, 39–41, 43, 44–46.

לאנטישמיות עיקר הספר, אלא הצעתו לתיקונים בדת ברוח התלמוד. ושוב חזר וסיכם את דעתו:

לוא היינו חיים ע"פ התלמוד, כאשר יבינוהו ההוגים בו והמבינים אותו, כי עתה לא היה כל מקום לשונאי בני שם להעליל עלילות עלינו ועל התלמוד, אשר בעת האחרונה נשמע שמו מחורף ומגודף בכל המדינות מפיות שונאי בני שם: ומגיני התלמוד מבני עמנו ושלא מבני עמנו מעטים המה ... כי התלמוד שהוא תורתנו שבע"פ נקיה מכל ההבלים ההזיות והעלילות אשר שמו עלינו מנדנו, לא נוכל לקוות על הטבת מצבנו בשום מדינה, לא תועיל לנו קולנאזאציות פלשתינא, ולא הגלות לארץ החדשה. כל זמן שלא יהיה לאל ידינו להראות לעיני כל העמים והשרים את יפיה של הדת שלנו את נקיתה וטהרתה מכל הזיות והבלים, ואיסורה שהיא אוסרת עלינו כל מידה שאינה נכונה, אינן יכולות הממשלות הנאורות, והשרים היושבים ראשונה במלכות ... לעזור לנו בגלוי וברצון חזק, ואך אז כאשר נגלה את הלוט מעל פני התלמוד ... אך אז יש תקווה שאם אמנם לא יתמו חטאים שונאי בני שם מן הארץ ומקנאים קנאת התאווה והכסף לא יכלו מן העולם, אבל הממשלות תגוננה עלינו בגלוי לטובת עצמן ... וזולת זאת נעשה טובה גדולה לההמון העני והמדוכא ההולך בעינים עצומות אחרי מוריו ומאשריו אשר עורו את עיניו ויושיבוהו בעלטה, והוא לא ידע כי לא תורת התלמוד הקדושה לו שמה עליו את הכבלים אשר לא יוכל להגיע בהם ידיו ורגליו, כ"א תורת הרבנים אשר בדו אותה מלבם, ואם אך נפקח את עיני יראה אור חדש וישתדל להושיע לעצמו ואז יקל לו רב יתר מאשר נדמה, ללחום בעד קיומו.⁸⁵

רודקינסון ידע כי ספרו לא יתקבל ברוח טובה, והוסיף וכתב: 'ואם אמנם ידעתי גם ידעתי את החרפות והגידופים, הקללות והחרמות, החצים ואבני קלע, אשר יירו בי מהקנאים והרבנים אחרי יקראו בספרי זה, אשמע מראש את הרעש אשר שירעישו עלי שמם וארץ, אך מקולם לא אחת ומגערותם לא יפחד לבי כי כבר הסכנתי בכמו אלה'.⁸⁶ אשר חזה אכן אירע, ומתנגדיו עטו על החיבור.⁸⁷

בימי שהותו בלונדון כתב רודקינסון גם חיבור בשם 'על ישראל ורבנן', שכלל את השקפתו על הרבנות וההלכה וסקירה על התפתחות התפילה בישראל, אך ספר זה לא ראה אור.⁸⁸ כמו כן תכנן להוציא לאור כתב עת בשם 'התלמוד והשולחן ערוך', שהיה אמור לעסוק בעניין התיקונים בדת לקראת עריכת 'שולחן ערוך' חדש. רודקינסון החל לאסוף חתומים לכתב העת בלונדון, והוא מזכירו בספריו האחרונים, אך לא עלה בידו

85 שם, עמ' XII-XIII.

86 שם, עמ' 47.

87 כהן צדק, אהלי שם, עמ' עג-עד, פא-צה; הנ"ל, התורה והמצוה, לונדון תרמ"ד, עמ' מז-מח, פו-פט (לספר קרא: תפילה לסמאל מקוץ); דיינארד, משגי עוירים, עמ' 12.

88 רודקינסון מזכיר את הספר במספר מקומות; ראו למשל תפלה למשה מקוצי, עמ' XI הערה 4.

להוציא אף לא חוברת אחת.⁸⁹ רודקינסון כתב עוד כמה חיבורים בימי שהותו בלונדון, והחליט לחזור לגרמניה כדי לפעול להדפסתם.

המאבק באנטישמיות: ברלין

סביב לשנת 1884 הגיע רודקינסון לברלין להדפיס ולקדם את ספריו; אשתו וילדיו נשארו בלונדון. למרות הביקורות העוינות לספרו 'מצת מצוה ועלילת הדם' הדפיס רודקינסון דווקא את הספר הזה בתרגום לגרמנית.⁹⁰ תקוותו היתה שהספר יעורר הדים חיוביים יותר; זה לא קרה. מעט מאוחר יותר (תרמ"ד) הדפיס את החוברת אבן ראשה, כחלק ראשון מספר אבני מלואים, העוסק בתגובות לספריו ובשאלת התיקונים בדת.⁹¹ על פי התכנית הספר היה אמור להקיף עוד חמישה חלקים: חלק שני, אבן ברקת (בקרת), שיביא את התגובות לספריו על התיקונים ומכתבים; חלק שלישי, אבן ספיר (הוא נדפס לימים בווינה בשנת תרמ"ו); חלק רביעי, אבן ישראל, שיעסוק ב'שאלת פלשתינה ופתרונה'; חלק חמישי, אבן השלחן, שיציג את תכנית כתב העת 'התלמוד והשלחן ערוך'; וחלק שישי, אבן הטועים או אבן הסופרים, שיכיל 'תולדות סופרים אחדים מסופרי העברים' ומכתבים שכתבו לו.⁹² רודקינסון חפץ להוציא כל חודשיים חלק, אך בינתיים נכנס לכמה עניינים אחרים, ורוב החלקים לא נדפסו.

כאן שב גם לנושא האנטישמיות והתיקונים בדת והקדיש לו חוברת מיוחדת, 'לבקר משפט'. בחוברת זו הוא נאבק בטענות שונות של אנטישמיים מודרניים, בנתחו שני אירועים שאירעו בסמוך בגרמניה. כאן מצא הזדמנות נוספת להרצות את דעותיו על התלמוד והשלחן ערוך, תוך הטחת ביקורת על מצב היהדות בגרמניה.⁹³

ספרי רודקינסון על התיקונים בדת זכו לביקורות עוקצניות מצד מתנגדיו והם עוררו עליו חשדות שפעל עם המיסיון, עמד בקשר עם אנטישמים והמיר את דתו, עניינים שרובם אינם דברי הבל שנאמרו ברתחת הפולמוס, וחלקם צריכים עדיין ביורר מדוקדק.⁹⁴ דומה כי רודקינסון כבר היה מוכן לכל ביקורת בשעה שהדפיס את

89 רודקינסון, מצת-מצוה ועלילת הדם, עמ' VI, 26; הנ"ל, תפלה למשה מקוצי, עמ' XII, 143. כהן צדק הזכיר לגנאי את כתב העת המתוכנן וידע לספר כי 'הוא סובב סובב מעיר לעיר וממדינה למדינה, לקבץ לנקבציו להוציא "מכתב עתי שלחן ערוך, על פי הפראגראס שלו" – באמרו "עד מתי נהיה עבדים לר"י קארו ור"מ איסרליש? מסלקין את השלחן ערוך ומנערו! וקורעין את המפה (רמ"א) אשר עליו, לשנים עשר קרעים! דורס, נסע ונגלה! ואנכי אנכי נותן לכם, מכתב עתי שלחן ערוך על פי פראגראס: כשר – טהור – מותר – ואכלתם נבלה וטרפה וחזיר לשובע! בא מועד להוציא ישן מפני חדש' (כהן צדק, התורה והמצוה [לעיל הערה 87], עמ' פז).

90 *Das ungesaveerte brot und die Anklage des Blutgebauchs*, Presburg 1883

91 אבני מלואים, אבן ראשה, חוברת ראשונה, תדבר מארבע מפלגות בישראל אשר תחונה דעתן בדבר תיקון הדת והדעת לבית ישראל, ושאלת היהודים ופתרונה, ברלין תרמ"ד.

92 שם, עמ' I–III.

93 רודקינסון, לבקר משפט, א) היודענשפיעגעלפראצטס, במינסטער ב) אחוזת הקבר, ברלין תרמ"ד.

94 פ' סמולנסקין, 'ידיעת ספרים, מצת מצוה ועלילת הדם', השחר יא (תרמ"ג), עמ' 299–300; דיינארד, זכרונות בת עמי, ניו ארלעאנס תר"ף, ב, עמ' 35–36; כהן צדק, אהלי שם, עמ' פב, פה, צו.

ספריו, אך המאורעות שֶׁעָטוּ עליו בהמשך דרכו בווינה חיזקו את דעת מתנגדיו והגבירו את ההאשמות כלפיו, עד שיצא מגדרו וכתב דברי תגובה חריפים.

עוללות מתנגדי רודקינסון: וינה

באוקטובר 1884 הגיע רודקינסון לווינה להדפיס את ספרו הגרמני על השולחן ערוך, ובו עיקרי מחשבותיו על התפתחות ההלכה היהודית והאנטישמיות המודרנית. ספר זה היה למעשה עיבוד ותרגום של כמה מכתביו העבריים.⁹⁵ רודקינסון לא זנח את חלומו להקים לתחייה את 'הקול', וניסה לחדשו בסופה של שנת 1884.⁹⁶ הוא התקשה במימון העיתון, ופנה לאנשים שונים שסייעו בידו. הוא תלה תקוות גדולות בהוצאה המחודשת, משום שלדבריו 'נפתחו לפניו שערי רוסיה'.⁹⁷ גיליון ראשון של 'הקול' המחודש ראה אור בסוף שנת 1884, והעיתון קיבל עתה צביון חדש והיה מוקדש בעיקרו למאמרים בחכמת ישראל.⁹⁸ בגיליונות 'הקול' הווינאי העלה רודקינסון את הרעיון להוציא במהדורה מחודשת את התלמוד הבבלי. לא מדובר היה בהדפסה מסורתית: רודקינסון חפץ לקצר את התלמוד ולנקותו מתוספות מאוחרות ומהשפעות חיצוניות, כך שיוצג התלמוד 'האמתי' ו'הטהור' שעליו דיבר גם מקודם, 'דער עכטער תלמוד' כלשונו. לדבריו מלאכה זו אינה מפעל לאיש אחד, והוא קרא 'לאספת חכמים גדולים' שתעסוק בכך.⁹⁹ מפעל זה עמד במרכז ענייניו של רודקינסון עד למותו, והוא הצליח להגשימו באופן זה או אחר בכוחות עצמו, אך גם בווינה עטו עליו צרות שונות ומשונות שהסיחו את דעתו מהמפעל.

מעט לאחר בואו לווינה, ולאחר שכבר נתעורר רודקינסון בהצעותיו להוצאה מחודשת של התלמוד, האשים אותו ד"ר יוסף שמואל בלוך (1850–1923),¹⁰⁰ עורך

95 *Der Schulchan Aruch und seine Beziehungen zu den Juden und Nichtjuden*, Wien 1884. כאן צירף מכתבים בנוגע לספריו הקודמים, מאת דוד סלוצקי, לצורם ואחרים. את הספר הקדיש ללאופולד צונץ. הספר תורגם מעברית בידי David Loëwy, שחיבר בין השאר ספר נגד רולינג (ראו להלן): *Der Talmudjude von Rohling in der Schwurgerichtsverhandlung vom 28. Oktober 1882*, Wien 1882.

96 השמועה על רצונו של רודקינסון להוציא מחדש את 'הקול' הגיעה לאוזני דיינארד, והוא כתב: 'אם אמנם אין קולו נשמע כעת למיום בואו בברית את השלוחים המסיתים באשכנו ובריטניא. אולם מי יודע פן יפתח פיו לנבוח עוד הפעם יען רעיו ועוזריו עודם בחיים. וכפי הנשמע יאבה להשמיע את קולו עוד הפעם בוועין' (מסע באירופא [לעיל הערה 40], עמ' 9).

97 איגרת רודקינסון אל העלער, 19.12.1884, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, אוסף שבדרון. במכתב זה גולל בגוף שלישי את רפיונו הגופני והרוחני, וביקש סיוע כספי. אחד התומכים בעיתון היה שלמה בובר: איגרות רודקינסון אל בובר, 7.3.1885, 24.4.1885, ארכיון שלמה בובר (שם).

98 גלבווע, לקסיקון (לעיל הערה 26), טורים 263–264. השתתפו אהרן ילינק, ליליינבלום, שלמה מנדלקרן, שלמה רובין, ד"ר פרנק וא"ד ברודוס.

99 את מאמריו עיבד לקונטרסים: אגרת פתוחה לכל התורנים והרבנים בכל מקום שהם בדבר הספרות התלמודית בכלל וע"ד התלמוד הישן והקצר בפרט, פרעשבורג תרמ"ה; אגרת התלמוד השנית לכל התורנים והרבנים בכל מקום שהם בדבר הוצאת התלמוד הישן והקצר, פרעשבורג תרמ"ה.

100 ראו עליו J. Toury, 'Josef Samuel Bloch und die jüdische Identität im österreichischen

ה-*Österreichische Wochenschrift*, בשיתוף פעולה עם האנטישמי אוגוסט רולינג (Rohling), מחבר הספר 'היהודי התלמודי'.¹⁰¹ רולינג היה מעורב בספיחי משפט טיסה-אסלר, והתנדב להעיד כי לפי מקורות יהודיים נזקקים יהודים לדם נוצרי כחג הפסח. בלוח הכניס אותו לסבך של משפט דיבה שהסעיר את וינה באותם הימים והביא להפסדו של רולינג.¹⁰² בלוח עצמו תיאר את כל פרשת רולינג בזיכרונותיו, ובכלל זה הקדיש מקום גם לתיאור רודקינסון.¹⁰³ את הרושם על רודקינסון קיבל עוד לפני המפגש פנים אל פנים עמו, דרך כתבי דיינארד, כהן צדק וצדרכוים. כשהגיע רודקינסון לווינה ועסק באופן אינטנסיבי בתלמוד, קשר בלוח את הדבר במשפט רולינג, שנערך באותו הזמן, וראה ברודקינסון מעין 'רולינג יהודי'.¹⁰⁴ את המפגש הראשון עם רודקינסון תיאר במילים אלו:

יום אחד בא אלי רודקינסון בבקשה, שאדפיס מודעה על ספרו החדש [כנראה ספרו הגרמני על השולחן ערוך] ב-*Österreichische Wochenschrift* ... דחיתי את בקשתו בכל תוקף, ואמרתי לו, שאני רואה בכתביו נזק ליהודים. הוא: 'הלא הרשות בידך לחלוק עלי; תוכל לכתוב את הערותיך נגדי, כעולה על רוחך'. אני: 'לכך לא איכשר זמני הפעם, ומלבד זה אני רוצה לעורר את תשומת לב הקוראים לכתבים ממין זה'. הוא ביקר עוד פעמיים בביתי, והואיל ולא שיניתי מקרירות יחסי אליו, הפסיק לבוא. תחת זה פתח בעתונו בהתקפות שונות נגדי, ואולם אני לא עניתי עליהן.¹⁰⁵

בהמשך הוסיף בלוח, כי בשעה שנערכו הבחירות לפרלמנט בווינה, והוא נסע לגליציה למסור דין וחשבון לבוחריו, ראה את רודקינסון נוסע מאחוריו בכל צעד ושעל,

Kaiserreich', in W. Grab (ed.), *Jüdische Integration und Identität in Deutschland und Österreich*, Tel Aviv 1984, pp. 41–63; R.S. Wistrich, *The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph*, Oxford 1989, pp. 277–309

101 *Der Talmudjude, Zur Beherzigung für Juden und Christen aller Stände*, Münster 1871. ראו I.A. Hellwing, *Der konfessionelle Antisemitismus im 19. Jahrhundert in Österreich*, Wien 1972, pp. 71–183

102 משפט בלוח-רולינג נזכר ומתואר בקצרה במחקרים רבים, לרוב ללא אזכור רודקינסון. יוצאים מן הכלל הם: M. Ley, pp. 143–148, 160–183; Hellwing, *Der konfessionelle Antisemitismus*, pp. 143–148, 160–183; M. Ley, 'Der Wiener Antisemitismus-Streit: Die Auseinandersetzung zwischen den Rabbiner Joseph Samuel Bloch und dem Theologen August Rohling', in G. Botz, I. Oxaal, M. Pollak & N. Scholz (eds.), *Eine zerstörte Kultur: Jüdisches Leben und Antisemitismus in Wien seit dem 19. Jahrhundert*, Wien 2002, pp. 147–163. אך אלו אימצו את זווית הראייה של בלוח.

103 J.S. Bloch, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Wien & Leipzig 1922, I, pp. 145–185; י"ש בלוח, זכרונות מימי חיי, תל אביב תרצ"ג [להלן בלוח, זכרונות], א, עמ' 50–121. החלק השני של הזיכרונות מוקדש לתיאור מפורט של המשפט סביב עלילת הדם שהפיץ המומר פאולוס מאיר. חלק שלישי, שהיה מוכן לדפוס, לא ראה אור.

104 בלוח, זכרונות, א, עמ' 113–115. דיינארד מצדו כתב, שבלוח פנה אליו במכתב אישי שיחווה את דעתו על רודקינסון, וסביר להניח שסיפק לו ידיעות מעניינות (צלם בהיכל [לעיל הערה 3], עמ' 143).

105 בלוח, זכרונות, א, עמ' 115.

כשהוא מספר עליו 'כל מיני דברים מגונים'. בלוח כותב כי החליט לא להגיב באותה השעה. בתיאורו הציורי כתב בין השאר:

עד מהרה נפוצה בצ'רנוביץ, לבוב וקולומיה השמועה, שנלחשה מפה לאוזן, שרודקינסון נשלח לגליציה על ידי המיסיון, כדי להפריע בעד בחירתו של הד"ר בלוח. ואולם זאת היתה טעות, השערת שווא. רודקינסון לא היה שליח המיסיון, כי אם שליחו של צד אחר, שנשלח לפגוע בי ולמעט את דמותי בעיני הבוחרים, מאחר שהמלחמה הגלויה, שניהל נגדי אותו הצד, לא הוכתרה בנצחון.¹⁰⁶

בלוח ניסה להוכיח על בסיס רמזי רמזים כי רודקינסון היה קשור לרולינג, אך לא עלה בידו למצוא ראיה מוצקה לקשר זה. עם זאת את השערתו כי רודקינסון הוא R, שמופיע באחד ממכתבי רולינג, פרסם בעיתונו הגרמני.¹⁰⁷ לטענה זו לא היה כל יסוד נאמן, והיא נובעת מהתגובות השליליות לספרו של רודקינסון על עלילות הדם ומקשריו של רודקינסון עם מתנגדיו של בלוח בקהילה היהודית, ובראשם בוימגרטר.¹⁰⁸ ולפלא הדבר שנתקבלה דעתו של בלוח, שהרי בכל ספרי רודקינסון שנדפסו באותן שנים מצויה ביקורת חריפה על האנטישמיות, ובכלל זה דברים קשים נגד רולינג. נראה אם כן שכל הכותבים על רודקינסון לא קראו את כתביו, וניזונו רק מדברי מתנגדיו ומשמועות שונות. על כל פנים ברור שדרכו היתה שונה מדרכו הפוליטית של בלוח, שהסביר באופן אחר את האנטישמיות המודרנית ושחיפש דרכים שונות לפתרונה.

להאשמת רודקינסון בשיתוף פעולה עם אנטישמים היתה משמעת מרחיקת לכת. בעוד בלוח הביא ראיות מעורפלות להוכחות קשרים אלו, אחרים קפצו כמוצא שלל רב על דבריו, קיבלו את טענתו ללא בדיקה, והוסיפו עוד כהנה וכהנה מעולם הדמיון העשיר. בראש מטפחי שמועה זו בראשית המאה ה-20 עמד אפרים דיינארד, ובאמצעותו נספג הדבר גם במחקר המודרני.¹⁰⁹

רודקינסון עצמו הכחיש כל קשר לרולינג, וטען כי אין הוא אותו R שהוזכר

106 שם, עמ' 116. הוא כיוון למתנגדיו בבחירות ובייחוד לפרנס הקהילה, עמנואל בוימגרטר, שסייע לרודקינסון ותמך בו מבחינה כלכלית (שם, עמ' 60, 109, 114, 156–158; Wistrich, *The Jews* [of Vienna [n. 100 above], p. 283).

107 בלוח, זכרונות, א, עמ' 116–119. לדברי בלוח עשו מאמריו רושם רב, עד ש'מבלי שנוצר רודקינסון בשני המאמרים הללו, נישא שמו מפה אל פה. הכל התרחקו ממנו, משפחות, שהיה נכנס ויוצא בביתם, ביקשוהו שלא יבוא אליהם יותר ועל נתינת שלומו לא החזירו לו שלום; ואולם אחד היה האיש שנשאר נאמן לו, ללא כל תנודה, עד שער בית הכלא ומעבר לזה — זה היה האדון עמנואל בוימגרטר, חבר ההנהלה הכל יכול של הקהילה הוינאית'.

108 ד' סדן, אבני גבול: על אישים ודרכים, תל אביב תשכ"ד, עמ' 81.

109 דיינארד, משגי עֶזְרִים, עמ' 12; הנ"ל, צלם בהיכל, עמ' 155; י"ד אייזנשטיין, אוצר זכרונותי, ניוארק תר"צ, עמ' 109; 161–163; pp. 102–105; 76–57, עמ' 105–102. בלאך פגש את רולינג בימי זקנתו ומסר את השיחה שניהלו: הנ"ל, 'בקר אצל אבגוסט רהלינג', העולם, שנה 17, גיליון לג (י"ח באב תר"ץ), עמ' 642–644; גיליון לד (כ"ה באב תר"ץ), עמ' 662–664. על אי הדיוק שבדבריו ראו ג' באדר, 'על השתלשלות תעלולי רהלינג', העולם, שנה 17, גיליון נב (ג' בטבת תרצ"א), עמ' 1043. כאן כתב, כי רולינג לא הכיר את רודקינסון.

במכתב. תמך בדבריו אדולף ילינק, שישב בווינה והשתתף בעיתוניו של רודקיןסון.¹¹⁰ על מצבו של רודקיןסון באותם הימים למדים אנו ממכתב שכתב לרש"י פין, ובו הוא מבקש ממנו לסייע לו נגד מתנגדיו:

אדוני הרב הגדול! אין דרכי להיות למשא ולמעמסה על אלה אשר לא יחפצו בזה מוטב לבכם, ולכן יאמין לי כת"ר [=כבוד תורתו] כי למרות רצוני ונגד חפצי הנני כותב את הטורים האלה בבקשתי את כבודו כי יאבה בטובו לקיים את הבטחתו לכתוב אודותי במה"ע [=במכתבי העתים] מה מהרה. ההכרח יאלצני לבקש זאת מאת כת"ר גם בכתב מפני שאך תמול בשווי מביתו פגשתי את הר"נ ברוידא אשר לקח דברים אודותי עם אנשים אחדים וירא כי המה מכבדים אותי בלבם אבל יראים המה לתמוך בידי מפני המלשינות שהוציא עלי בלאך כי הנני עוסק במערכת המיסיון האנגלית; ובכן לא הפרזתי על המדה אשר אמרת לאדוני כי הדבר הזה הוא שאלת החיים משלי, ולא אכחד מאדוני כי כפי שתאמר לי מדת היושר חובה מוסרית רובצת על כת"ר לעשות זאת בהקדם האפשרי, ולא רק מפי ממרז"ל 'המתחיל במצוה' כו', לא רק מפני בקשת הד"ר יעללינעק אשר מלא ובקש את ידי כבודו לכתוב בשמו את כל אשר יאמר לו לכו, כ"א מפני שלדעתי אין איש בכל רוסיה היודע את האמת ואת לבבי כמוהו, אקח לי החופש לשאת הדברים לאמר: לפני הוד כת"ר נגלה בר לבבי וחס רוחי — ואם כבודו לא יושיט יד עזרה להטובע הלא ימצאהו ענן ובכנפיו ימצא דם ראדקינסאהן. יסלח לי כת"ר כי מרוב שיחי פלטה עטי את הדברים האלה אבל האמת היא כי מר לי מאד ולכי חס בקרבי כי בכל אראה רוע ואשמע אצלי הנני רואה ושומע רצח, עול וחמס — ואך את האחד מצאתי ברוסיה אשר מצאתי מתם בי כמעט על כל מעשה אתינו — ואדוני הרם יודע הלא מי הוא האחד הזה — ועתה אשר גם הבטחתי הברורה בפה ובכתב איננה יוצאת על הפועל ותקש מאד ללדת, המלמעלה לא יכאב לבי? האם לא אראה בזה את הריסות כל גוי וגם ככל מחשבותי יחד?¹¹¹

אם עזר לו רש"י פין או לא אין אנו יודעים; על כל פנים רודקיןסון לא נח, והמשיך בפעילות ספרותית. בסיועו הכספי של בוימגרטן הדפיס את החוברת ברקאי או האיר המזרח! (1886), שהוקדשה לוויכוח עם י"ש בלוך ולהזמנת טענותיו אחת לאחת.¹¹² החוברת כתובה בנימה אישית-רגשנית בהמשך אחד, וניכר כי רודקיןסון כתב אותה מתוך סערת נפש גדולה. הוא ראה את עצמו כמי שגוזלים ממנו את

110 גם רולינג הכחיש קשר זה (בלוך, זכרונות, א, עמ' 119–120).

111 איגרת רודקיןסון אל רש"י פין משנת 1886, אוסף שבדרון, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

112 ברקאי או האיר המזרח!, א, וויען תרמ"ו. כותר גרמני: Barkai, Schutzschrift des M. L. Rodkinssohn gegen die lügenhaftverläumderischen Angriffe des Reichsraths-Abgeordneten Dr. Bloch. למספר חוברות נוסף הכותר 'שריון וקשת נגד המחרפים'. ראו Josef Samuel Toury, Bloch (n. 100 above), pp. 51–52, 63

חייו ומיטתים אסון על כל פועלו הספרותי. רודקינסון ידע כי האשמותיו של בלוך והתקבלותן בציבור הרחב יצאו מכלל שליטה, והוא ניסה לאחוז בכלי המלחמה האחרונים הנמצאים ברשותו – העט והנייר. בחוברות גולל רודקינסון את פגישותיו עם בלוך וצייר את הרקע לעוינות שביניהם. לדבריו נפגשו לראשונה בשנת 1883, וידידות שררה ביניהם. יתרה מכך: בלוך נעזר בידיעותיו כדי להילחם באנטישמיות.¹¹³ את עיקר התעוררות המחלוקת ראה רודקינסון בסירובו של בלוך לפרסם ביקורת על ספרו העוסק בשולחן ערוך, בשל נטיותיו האורתודוקסיות ודרכו השונה בהסבר הגורמים לאנטישמיות.¹¹⁴ הפער התחדד בשעה שרודקינסון חבר לכמה ממתנגדיו של בלוך בקהילה היהודית.¹¹⁵ משעה זו מצא בלוך סיבות שונות להתנגד לרודקינסון. כך התרעם כאשר ילינק פרסם כתב יד פרנקיסטי בעיתון 'הקול', וניסה לגרום להפסקתו.¹¹⁶ עד מהרה האשים בלוך את רודקינסון גם במגעים עם המיסיון ובקשר עם אנטישמים. תגובת רודקינסון היתה לערוך בירור בבית המשפט ולהוציא את האמת לאור.¹¹⁷ רודקינסון מנתח בפירוט רב את מאמרי בלוך נגדו, ומפריך את כל ההאשמות אחת לאחת.¹¹⁸ את דבריו סיים בקריאה נרגשת לקוראים שישפטו בעצמם לפי קריאה בספריו עם מי הצדק. בטוח היה שהקורא נקי הדעת יווכח כי דרכו היא דרך אמת, וכי כל העלילות שהעלילו עליו נובעות מפחד וקנאה. לדבריו לא יירתע מדברי מתנגדיו, וימשיך בפעילותו הספרותית.¹¹⁹

רודקינסון מילא את הבטחתו והדפיס חוברת נוספת של 'ברקאי', עם הכותרת הישנה-חדשה 'ברקאי' (1886).¹²⁰ החוברת הכילה מאמרים שונים במדעי היהדות וגם כאן נגע בפרשת בלוך-רולינג, הפעם ברוח מתונה ומיושבת יותר. תחילה בביקורת על ספרו הגרמני של יוסף קופ (Kopp), מי שייצג את בלוך במשפט נגד רולינג.¹²¹ רודקינסון שיבח את המחבר שהוכיח את זיופי רולינג ואת שבועות השקר שלו, וראה במחבר 'פודה ומציל את היהדות ואת ספרותה מכל המלשינות והשקרים שכבר נדפסו ברבבות עקזמפלארין ונתפשטו בכל העולם מצד אחד, ומצד שני הוא המכה העשירית "מכת בכורות" להאנטישמיזם'.¹²² מגינוי רולינג עבר רודקינסון לגינוי בלוך, וכתב שאף על פי שעמד בצדק נגד רולינג, אין הוא טוב ממנו בהרבה; וזו דרך ההשגחה

113 רודקינסון, ברקאי, א, עמ' 21–23.

114 שם, עמ' 23, 25.

115 שם, עמ' 26–27, 36–39.

116 שם, עמ' 35–36, 43–44.

117 שם, עמ' 40, 42.

118 שם, עמ' 6–20.

119 שם, עמ' 48–49, 51–53.

120 רודקינסון, ברקאי או האיר אור המזרח, ב, וויען תרמ"ו. 16 עמודי התוספת מכילים תחילת תרגום האוטוביוגרפיה של שלמה מימון בידי ש"פ ברמן.

121 J. Kopp, *Zur Judenfrage nach den Akten des Prozesses Rohling-Bloch*, Leipzig 1886

רודקינסון, 'בשורת ספרים', ברקאי, ב, עמ' 41–45. על קופ ודרכו במשפט רולינג-בלוך ראו בלוך, זכרונות, א, עמ' 71–75, 82, 103.

122 רודקינסון, 'בשורת ספרים', ברקאי, ב, עמ' 43.

בהיסטוריה, שכדי להפיל רשע מעמידים כנגדו אדם שאינו טוב ממנו, כדי שיכול לנצחו.¹²³ התייחסות נוספת לבלוך מובאת במאמר קצר שבו הביא את דברי ילינק כי אין קשר בין רולינג לרודקיןסון.¹²⁴

עמוד השער (עברית וגרמנית) של כתב העת 'ברקאי או האיר המזרח', וינה תרמ"ו, בעריכת מיכאל לוי רודקיןסון

למרות הפולמוסים שבהם היה נתון ניסה רודקיןסון לחזור ולעבוד על הרעיונות שהזינו אותו בימי לונדון, וינה וברלין, הן הבעיות הקשורות לשאלת התלמוד והשולחן ערוך. כהשלמה לספר תפלה למשה מקוצי הדפיס עתה את החלק השני של ספר אבני מילואים, הוא ספר אבן ספיר (תרמ"ו).¹²⁵ בספר באו דברים על התפילין מאת משה ליב

¹²³ שם, עמ' 44–45.

¹²⁴ רודקיןסון, 'הערה בדבר האות R. שנמצא במכתב ראהלינג', שם, עמ' 46–48. במאמר זה הציג מכתב מאת ילינק שבו כתב שהסימון R. אינו מכוון לרודקיןסון אלא לעיר רומא. כאמור זו היתה ה'הוכחה' היחידה לקשר האפשרי בין רולינג לרודקיןסון. ילינק עצמו כתב כמה שנים קודם לכן נגד רולינג, אך בלוך יצא גם נגדו בהאשמה שעזב את המאבק הגלוי באנטישמיות (בלוך, זכרונות, א, עמ' 54, 59, 60).

¹²⁵ רודקיןסון, אבני מילואים, בדבר התפילין וקורותיהן מחכמי הזמן המפורסמים הי"ו עם תשובות

ליליינבלום,¹²⁶ אב"ן (אברהם בן נחמן) קראכמאל¹²⁷ ואחרים, בתוספת הערות ארוכות של רודקינסון בשולי דבריהם. ליליינבלום, שהסכים עם עיקר רעיונותיו של רודקינסון, השיג רק על כמה עניינים פילולוגיים והיסטוריים. עם זאת כתב בסוף מאמרו דברים המראים את הפער הגדול בין השניים לאחר 'סופות בנגב':

כן צריך אני לצאת מגדר מטרות מכתבי זה, כמו שיצאת אתה מגדר מטרות ספרך, ואמרת שקולונוזאציות פאלעסטינא לא תועילנה לנו כל זמן שלא נראה לעיני העמים והשרים את יפיה של דתנו. לדעתי טובה קולניא אחת בפאלעסטינא מהמון פלפולים לפני אויבינו הפלילים, אותם לא נשנה לעולם, כי להם הכח והממשלה, וכבר ידוע כי הכח הוא המשפט. זה כאלפים הננו נבקשים למצוא מרגוע בארצות אויבינו והננו משתדלים לקשט את תורתנו. אך אם אנו מאמינים בתורתנו, הלא היא עצמה אמרה 'ובגוים לא תרגיע'. אני מצדי בטוח בכל לב כי עם ימי השמים והארץ לא נרגיע בארצות לא לנו, ורב לנו להיטיב דרכינו רק כדי לבקש אהבת זרים.¹²⁸

תשובתו של רודקינסון לדברים אלו, הבאה בהערה, משקפת את דרכו באותה עת ומבשרת את המהלך שיעשה מעט מאוחר יותר: 'לא אתוכח אתך בדבר פלשתינא אחרי שכבר משכתי ידי מכל הענין הזה'; ומצר הוא מאוד על דברי מל"ל, שמתוכם ניכר חוסר האפשרות להסביר את התורה לזר.¹²⁹ את שאלת ארץ ישראל אכן זנח רודקינסון, אך עניין המאבק באנטישמיות והסברת התורה לכול הפכו לעיקר מטרות. היה זה מהלך הפוך לזה שעשו סופרים רבים לנוכח מאורעות הזמן.

את העמודים האחרונים של החוברת הקדיש רודקינסון לסוגיית התלמוד. במאמר בשם 'הספרות התלמודית או התלמוד הישן והקצר' חזר על עיקר שיטתו בדבר 'טיהור' התלמוד לקראת הוצאתו מחדש, והגדיר מלאכה זו כמפעל חייו: 'סוף דבר הנני מקריב ומקדיש את שארית ימי על מזבח המלאכה הזאת ... מעתה יש לי מטרה בחיים, אני אחיה מעתה רק בעבור המלאכה הזאת'.¹³⁰ באותה השנה הדפיס גם את הקונטרסים 'אגרת פתוחה אל הרבנים' ו'מאמר התלמוד השני' (פרעסבורג 1886), העוסקים בתלמוד, וחפץ להדפיס ספר נוסף בשם 'הארתדכסיה האשכנזית ותוצאותיה', שבו היו אמורים לבוא דברי ביקורת על היהדות הגרמנית ובייחוד על שמשון רפאל הירש וההולכים בעקבותיו, שרודקינסון ראה בפרישתם ובהקמתם

והערות המחבר עם תולדות התפילין בצדן, חוברת שניה, אשר תכונה בשם אבן ספיר, וויען תרמ"ו.

126 שם, עמ' 11–18. דברי מל"ל נתפרסמו קודם לכן ב'הקול', ועתה הוסיף עליהם רודקינסון 52 הערות.

127 שם, עמ' 19–35. מדובר בחלק מספרו עיון תפלה, לעמבערג תרמ"ה.

128 רודקינסון, אבני מלואים, אבן ספיר, עמ' 17–18.

129 שם, עמ' 17 הערה 50.

130 שם, עמ' 46–59.

קהילה נפרדת אסון ליהדות.¹³¹ אך האירועים סביב פרשת בלוח לא תמו, ותוצאותיהם קטעו את תכניותיו.

על פי בלוח הגיעו הדי הרעש שעורר רודקינסון בקניגסברג ובווינה לפטרבורג, וב-9 במרס 1887 נאסר על פי דרישת בית הדין הארצי הסופר אלתר שמידרוב פרומקין. הוא גר בברגיטנוי תחת השם מיכאל לואיס רודקינסון, נולד בווארשא שברוסיה, נרדף על ידי הרדפות מאת בית הדין לעונשין בפטרבורג על עוון תרמית, והושם מסיבה זו בכלא.¹³² רודקינסון עצמו ראה במאסר פרי הלשנה של מקורבי בלוח וקשר את הדברים לחיכוכים ביניהם ולא לעברו, שהיה נקי לדבריו.¹³³ עם המאסר הקצתה העיתונות הגרמנית בווינה מקום רחב לתיאור דמותו של רודקינסון והעלתה פרשיות רבות מעברו, שאותן שאבו מכלי שני ושלישי, חלקן אמתיות ורובן בדויות. על כל פנים רודקינסון שוחרר אחר זמן קצר.¹³⁴ לאחר עימותים אלו לא ראה רודקינסון תקווה בפעילותו באירופה, והחליט להגר לאמריקה.

פעילות בארץ החדשה: ניו יורק, שיקגו ובוסטון

בשנת 1889 הגיעו מאירופה לאמריקה, נוסף על רודקינסון, סופרים אחרים, וביניהם זאב שור ואפרים דיינארד; ודינארד העתיק לאמריקה גם את המחלוקת עם רודקינסון. באחד מספריו תיאר את מניעי ההגירה של רודקינסון ואת ראשית ימיו בארץ החדשה:

וירא מרחוק כי עוד ארץ רבה לפניו, ארץ עשירה ורחבת ידים, ארץ אשר כל הנטבילים לשם בן מרים בלאנדאן יפנו אליה לעזרה, וגם ימצאו חפצם. וגם אמתחת המיסיאן האמעריקאנית איננה ריקה, ואף יהודים רבים רעפארמים עומדים כבר ברגל אחת על פתח בית נצרת. ובכן, ביום בהיר אחד, בראשית שנת תרמ"ט, והנה ראדקינסון בנויאָרק, ומכתב עתי 'עדות לישראל' מטעם המיסיאן צהל לעומתו וקרא הידד! ראדקינסון זה סופר המיסיאן הופיע בכל הדרו 'זה האח במשיח הזורע והמפיץ תורת בן אלהים בישראל'. תחת אשר לי אני, אשר באתי רק שנים שלשה שבועות לפניו, לי חלק חבלים באפו, באמרו כ'כי זה דיינארד, צורר עבדי המשיח אשר רדף אותם ברוסיה, בא עתה לאמעריקא'.¹³⁵

131 ראו הודעה על כך בסוף ברקאי, ב, וויען תרמ"ו. במקום אחד ציין רודקינסון כי שני קונטרסים, 'מאמר האישות' ו'אהבת אדם', ראו אור בווינה בשנת 1886, אך לא מצאתי עותק מהם. ראו Rodkinssohn, *The History of the Talmud*, 2 (n. 11 above), p. 19

132 בלוח, זכרונות, עמ' 21. על פי בלוח זו לשון ידיעות המשטרה בווינה.

133 רודקינסון, ברקאי, ב, עמ' 47–48.

134 בלוח, זכרונות, עמ' 112. בספריו המאוחרים יותר של בלוח העוסקים בפרשיית רולינג אין רודקינסון מוזכר. כך בספרו המכיל קטעי תלמוד, זוהר ושולחן ערוך מתורגמים לגרמנית Joseph S. Bloch, *Israel und die Völker: Nach jüdischer Lehre*, Berlin & Wien 1922

135 דינארד, צלם בהיכל (לעיל הערה 3), עמ' 156–157, 171.

בדברים אלו טמונה פרשייה נוספת. דיינארד זכה לגידופים רבים בכתב העת המיסיונרי 'עדות לישראל'. העיתון הציגו במאמר ארוך, תוך אזכור כמה פרשיות ממעלליו במזרח אירופה, כמי ש'מרורת פתנים בקרבו, שנאת חנם ומשטמה' וכמי שלא ידע שלום מעודו, והוא נולד לחרחר ריב ולקרוא למהלומות'. הכותב האנונימי הזכיר גם את פרשת רולינג והתווכח עם דברי דיינארד כאילו רודקינסון היה מעורב בה, וכן הזים את הטענות בדבר מעורבות רודקינסון עם המיסיון.¹³⁶ ודאי שנוח היה לדיינארד, בעקבות דברים אלו, לצרף שוב את רודקינסון לעדה זו.

רודקינסון כדרכו החל מחדש את פעילותו העיתונאית ללא חשש לכישלון. בניו יורק הקים לתחייה את 'הקול'. העיתון ראה אור לסירוגין בין השנים 1889–1893, בניו יורק ואחר כך בשיקגו.¹³⁷ שוב הדגיש כי אין הוא נוטה לשום מפלגה או סיעה וכי הוא בא רק 'לאחד ולקרב את הנפרדים', אך לא עלה בידו להדפיס את עיתונו באופן רציף והוא לא הגיע לאותה תפוצה והצלחה שהיתה לו במזרח אירופה. אחר שהדפיס 21 גיליונות נקלע העיתון למשבר כלכלי בשל מיעוט מנויים. כדי לרצות את חתומי העיתון שלא קיבלו את כל גיליונות השנה הדפיס מאסף בשם 'תכונת רוח הישראלי' (תרמ"ט).¹³⁸ הוא גם האשים כאן את חמש מאות מקבלי העיתון שלא שילמו עבורו, באמרו: 'וכל אחד ואחד אשר אנחנו נושים בו, בו האשם תלוי כי לא תוסיף עוד שפת עבר לתת פריה באמעריקא'.¹³⁹ קריאה זו לא עצרה אותו מלהדפיס ספרים בידיש, ואלה הביאו לו ודאי רווח כספי ניכר. לדבריו יחל מעתה להוציא ספורים טובים בשפה הבלולה (זשארגאן) המדוברת בין אחינו פה, והודיע כי כבר נדפס ספר אחד משל אייזיק מאיר דיק, וכי בכוונתו להוציא לאור בכל חודש שניים או שלושה רומנים מעין אלו.¹⁴⁰

רודקינסון ניסה להקים גם עיתון בשם 'סניגור' (1890); הביבליוגרף א"ר מלאכי הקדיש כינה אותו במידה רבה של צדק 'מהנמושות שבעתונים העברים

136 'שנאת חנם', עדות לישראל, שנה א, גיליון 11–12 (אב–אלול תרמ"ח), עמ' 39–43; שנה שנייה, גיליון 4 (תמוז תרמ"ט), עמ' 58–60. הציטוט מעמ' 43.

137 רבים השתתפו בעיתון, וביניהם שלום יוסף זילברשטיין, גרשון מילר, פ' מינקובסקי, אברהם הכהן וגרשון רוזצוויג. ראו גלבוש, לקסיקון (לעיל הערה 26), טור 264; א"ר מלאכי, 'לתולדות העתונות העברית באמריקה', התורן א (תרע"ג), עמ' 117–122; הנ"ל, 'שבעים וחמש שנה לעתונות העברית באמריקה', ספר השנה ליהודי אמריקה ח–ט (תש"ז), עמ' 665–667. דיינארד התרעם על מאמרו הראשון של מלאכי וכינה את מחברו 'נער הולל אחד מאה"ק', משום ששיבח את רודקינסון (משגי עזרים, עמ' 13). לדברי י"ד אייזנשטיין קירבו אנשים את רודקינסון עם בואו לאמריקה משום שעדיין לא 'נתפרסמו אז עלילותיו באירופא'. לדבריו הוא עצמו קירבו 'בטעות' וכתב בעיתוניו (אייזנשטיין, אוצר זכרונותי [לעיל הערה 109], עמ' 109).

138 רודקינסון, תכונת רוח הישראלי, חוברת א, נויארק תרמ"ט. המאסף מורכב משני מאמרים מעשה ידי רודקינסון. הראשון, בשם 'תכונת רוח הישראלי', פורסם בשינויים כמאמר ראשי בברקאי; ודרשה שבה דיבר על תיקונים בדת ועל הטעות שעושים הרפורמים, 'המתקנים הראדיקלים' וה'ארתודוקסים'.

139 שם, עמ' 3.

140 שם, עמ' 32–33; א"מ דיק, דיא שעהנע העלענא די צווייטע, נויארק תרמ"ט.

באמריקה'.¹⁴¹ עם זאת בא מלאכי להגן על רודקיןסון, וכתב כי רוב 'קופות השרצים' שתלו על צווארו, וה'עוונות וחטאים' שתלו בו, נתבדו ואין בהם ממש, וראש להם הטענות בדבר קשריו עם מיסיונרים ואנטישמים, וטענות על פרשיות אהבים מפוקפקות.¹⁴² בשנת תרנ"ד ניסה רודקיןסון להקים ירחון, באותו השם של העיתון הסוציאליסטי שהוציא בקניגסברג, 'אספת חכמים'; אך הפעם לא הצליח להוציא אפילו גיליון אחד.¹⁴³ המאבק בין העיתונים בעברית וביידיש באמריקה היה קשה ונמצאו לרודקיןסון מתחרים שאת חלקם הכיר היטב עוד במזרח אירופה, וביניהם זאב שור, שערך את 'הפסגה' ו'התחיה', אפרים דיינארד, שהוציא את 'הלאומי', וכתריאל צבי שרהזון, בעלי ה'טאגבלאט', ה'יודישע גאזעטען' ו'העברי'. חלקים לא מבוטלים מעיתונות זו היו מוקדשים להכפשות הדדיות, לעתים ברוח סטירת עוקצנית.¹⁴⁴

ניסיונותיו העיתונאיים של רודקיןסון באמריקה נחלו כישלון גם בשל המחלוקות עליו וגם בשל מיעוט קוראי העברית בתקופה זו, על כן החליט לעבור לכתיבה באנגלית. ספרו האנגלי הראשון דן בהיסטוריה של קמיעות, כשפים ומאגיה טליסמנית.¹⁴⁵ לדבריו הגיע לכתיבת הספר דרך בירוריו על מצוות התפילין והתגובות שעורר ספרו תפלה למשה מקוצי. לדבריו קיבל את טענתם של כמה ממבקרי, ובעצת שלמה רובין החליט לכתוב כמה חיבורים בעלי מגמה היסטורית יותר.¹⁴⁶ בסמוך פרסם ספר אנגלי נוסף, בעל רוח דומה, שעסק בתורה ובתרגומים.¹⁴⁷ על שני הנושאים כתב רודקיןסון לאורך ספריו העבריים, אך עתה הציג בעיקר סקירה היסטורית, ואין הדברים נכתבים מתוך נימה פולמוסית בעד או נגד 'מתקני הדת'. הפולמוס היחיד שניכר מתוך הספרים הוא

- 141 נדפסו שישה עשר גיליונות בלבד. ראו א"ר מלאכי, "הסניגור" (לתולדות העתונות העברית באמריקה), הדואר, שנה יג (תרצ"ד), עמ' 219–220, 263–264, 279–280, 297–298; גלבוש, לקסיקון, טורים 355–356. בעיתון השתתפו נפתלי הרץ אימבר, אלכסנדר קאהוט, מרדכי בן הלל הכהן, אהרן רודין, צבי גרשוני, יחזקאל יהודה, משה יפה, אברהם הכהן וי"ד אייזנשטיין.
- 142 מלאכי, הסניגור, עמ' 219. ראו למשל דיינארד, מְשָׁגִי עֲוִרִים, עמ' 4, 6–7. גם על דיינארד אמרו דברים דומים בענייני נשים: מ' זיו, אפרים דיינארד וספריו באמריקה, נויארק תרס"א, עמ' 21.
- 143 י' קבקוב, שוחרים ונאמנים, ירושלים תשל"ח, עמ' 89.
- 144 מלאכי, מסות ורשימות (לעיל הערה 30), עמ' קפא. דיינארד חיבר קונטרס סטירי על העיתונות העברית באמריקה בשם 'ספר הפללודערזאק או מאורת צפעונים' (ניו יורק תר"ן), הכתוב ב'שפת החסידים' כששמות המותקפים מוסתרים בגימטריות וראשי תיבות. כמה מרמיזותיו פוענחו: א"ר מלאכי, 'עוד על "אמריקה וירושלים"', הדואר, שנה נה, ז' בתשרי תשל"ז, עמ' 667; מ' גלבוש, 'הפללודערזאק' "מאורת הצפעונים" של אפרים דיינארד', קשר 5 (1989), עמ' 116–121; הנ"ל, לקסיקון, טורים 442–444; מכתבים מאת נחמיה שמואל ליבאוויטש לידידו פרופסור ר' ישראל דודזון, נויארק תרצ"ג, עמ' מה–מו; זיו, אפרים דיינארד, עמ' 9–10, 20.
- 145 *The History of Amulets, Charms and Talismans: A Historical Investigation into their Nature and Origin*, New York 1893. הכותר העברי הוא 'טוטפת, תפילין וקמיעות'.
- 146 שם, עמ' VII–II. רודקיןסון הזכיר כי באמתחתו ספר נוסף שישלים את הקודם, בשם *The History of Tephila, Tzitzith and Mezuzah*, אך זה לא ראה אור (שם, עמ' 93).
- 147 *The Pentateuch, its Languages and its Characters: A Treatise upon the Original Language and the Early Translations of the Pentateuch into Greek and Aramaic*, Chicago 1894

דבריו כנגד החוקרים הגרמנים הלועגים ל'יהודי הרוסי' מ'המזרח' שעוסק במחקר.¹⁴⁸ במעטפה החיצונית של הספר האחרון כותב רודקינסון, שבידו מהדורה שנייה של *The History of Amulets* המקיפה מאתיים עמודים ושכונותו להדפיסה בקרוב, אך נראה כי החליט להתמקד במפעל הגדול שבו השקיע מרץ רב מרגע בואו לאמריקה, הוא הדפסת קיצור התלמוד הבבלי באנגלית.

עוד בשנות השמונים הגה רודקינסון תכנית להוצאה מחודשת של התלמוד הבבלי בעברית; עתה, עם המעבר לאמריקה, העלה את הרעיון להוציא תרגום אנגלי של התלמוד באותה השיטה.¹⁴⁹ אך רודקינסון לא מציע כאן רעיון בלבד אלא ניגש לעצם המלאכה: עריכת התלמוד ברוח הזמן החדש.

כך ראשון של מסכת ראש השנה במהדורה דו־לשונית ראה אור בשנת תרנ"ה,¹⁵⁰ ורודקינסון שלח מספר עותקים לסופרים במזרח אירופה שיתמכו בתכנית, וביניהם שלמה בובר; ממנו הוא ביקש לחוות את דעתו על עצם הרעיון ועל ביצועו.¹⁵¹ התכנית ספגה התקפות קשות עוד לפני מימושה, בייחוד מצד י"ד אייזנשטיין, נ"ש ליבאוויטש ואפרים דיינארד, שראו בכל המפעל פרי מעללי הרפורמים, הבאים לערער על התלמוד וההלכה.¹⁵² האחרונים הדגישו את המגמות הרפורמיות בתרגום מתוך התנגדותם לתנועה זו באמריקה. ומנגד, למרות תמיכתו של הרב הרפורמי יצחק מאיר ויז במפעל היו גם בין הרפורמים שהתנגדו לתרגום, דוגמת ברוך פלזנטל משיקגו.¹⁵³ הביקורות היו שונות ומגוונות. היו שהדגישו כי קיצור התלמוד אינו מדויק ומלא בשיבושים גסים, וכי התרגום לא נעשה

148 שם, עמ' V.

149 את שילובה של התכנית הקודמת עם תרגום הטקסט לאנגלית הציג רודקינסון במאמר ב'נר המערבי', כתגובה לדברי י"ד אייזנשטיין. המאמר נדפס גם כחוברת מיוחדת: ההוצאה החדשה של התלמוד מה היא? [חשמ"ד]. שתי מטרות ניצבו לפניו: 'לנקות ולטהר את התלמוד מאשר טפלו עליו ובו', ו'לעשותו מוכשר ועלול להעתקה בשפה חיה'. בחוברת זו מציין רודקינסון, כי הצעתו וכתה לתגובות חיוביות רבות בעיתונות האנגלית באמריקה, ובייחוד ב'איזראעליט'.

150 מסכת ראש השנה מן ההוצאה החדשה של תלמוד בבלי, פהילאדלפיה תרנ"ה. החלק העברי מקיף 39 עמודים עם עוד 26 עמודים של מבואות על טיב המלאכה והסכמות. לשער האנגלי נוסח שונה במעט: *Tractate Rosh Hashana of the New Edition of the Original Babylonian Talmud*. מלאכת התרגום, כפי שמצוין על עמוד השער, נעשתה בידי הרב לוי (J. Leonard Levi). מלבד כך זה באה גם מסכת קידושין במהדורה דו־לשונית (נויארק תרנ"ז). שאר החלקים ראו אור באנגלית בלבד.

151 איגרות אל שלמה בובר, 24.3.1895, 22.5.1895, 7.11.1897, אוסף שברון, בסל"א מכ"י. בובר חפץ להיות מנוי לכל התלמוד בעריכה החדשה.

152 לחלק קטן מדברי הביקורת ראו ב' הלוי עפשטיין, מקור ברוך, א, ווילנא תרפ"ח, עמ' 804; דיינארד, משגי עורים, עמ' 14; הנ"ל, זכרונות בת עמי, ניו ארלעאנס תר"ף, ב, עמ' 37; הנ"ל, קהלת אמעריקא, סט. לואיס תרפ"ה, ב, עמ' 72; סימן 421; הנ"ל, ספֶרֶת ישראל באמעריקא, ב, נויארק תרע"ג, עמ' 52, סימן 256; י"ד אייזנשטיין, מאמרי בקורת, נויארק תרנ"ז; הנ"ל, אוצר זכרונותי (לעיל הערה 109), עמ' 109, 285–301; Y. Goldman, *Hebrew Printing in America 1735–1926: A History and Annotated Bibliography*, ed. A. Kinsberg, New York 2006, 1, pp. 504–506.

153 על תמיכתו של ויז ראו S.D. Temkin, *Isaac Mayer Wise: Shaping American Judaism*, Oxford 1992, p. 303. E. Felsenthal, *Bernhard Felsenthal Teacher and Biographical Sketch and Bibliography*, New York in Israel: *Selections from his Writings with Biographical Sketch and Bibliography*, New York 1924, pp. 240–341, nos. 257–260; י" קבוקב, חלוצי הספרות העברית באמריקה, תל אביב תשכ"ו, עמ' 101–102.

בידי רודקיןסון אלא בידי אחרים שאותם שכר לצורך העניין, והם לא הבינו את הטקסט התלמודי.¹⁵⁴ על פי אחד ממתנגדיו תרגם רודקיןסון קודם את הטקסט ליידיש, וממנו נעשתה ההעתקה האנגלית בידי אחרים.¹⁵⁵ על כל פנים אין כל ספק כי התרגום רחוק מלהיות מדויק ונאמן למקור, אך אין לתמוה על כך: רודקיןסון לא חפץ להביא את המקור אלא תלמוד מעובד 'ישן-חדש' ברוח הזמן, היינו מהדורה 'מתוקנת' של התלמוד לאור תכנית התיקונים בדת שאותה הגה בעבר. רודקיןסון חזר והסביר את דרכו, והמשיך במלאכה עד לסיומה. מהדורה מלאה של תרגום קיצור התלמוד הבבלי, ללא טקסט מקביל בעברית, ראתה אור בניו יורק בשמונה עשר כרכים בין שנת 1896 לשנת 1903 תחת הכותר *Talmud Bavli: New Edition of the Babylonian Talmud*, Original Text edited, corrected, formulated, and translated by Michael L. Rodkinson. רודקיןסון הוסיף למהדורה זו שני כרכים באנגלית על תולדות התלמוד כהשלמה למפעל התרגום (1903), ודומה שהיה זה המפעל היחיד שאותו הוא הצליח לסיים.¹⁵⁶

באחד מחיבוריו באנגלית ניבא רודקיןסון, כי הספרות והשפה העברית ייעלמו בעוד כמה שנים. הוא האמין כי אין לשפה זו עתיד בעולם המודרני.¹⁵⁷ עם זאת מספר נחום סוקולוב, שרודקיןסון כתב לו סמוך למותו כי הוא 'מתגעגע לספרות העברית', וכי רצונו היה 'להשתתף בעבודה ספרותית עברית גדולה', אך לא עלה בידו לממש רצון זה.¹⁵⁸ מוריס ווינטשבקסקי, שהיה מן המשתתפים הקבועים של 'הקול' ו'קול העם' וערך את 'אספת חכמים', הציג את רודקיןסון כמי שהקריב את כל עולמו 'על מזבח הספרות הפריודית'.¹⁵⁹ אם כך היה הדבר בפועל בשדה העיתונות על אחת כמה וכמה שנכון היה הדבר בעיסוקו בהפצת שאר ספריו. דברים אלו מאפיינים בהרבה את דרכו של רודקיןסון.

154 המשורר צבי גרשוני כתב שהעתיק עבור רודקיןסון ארבעים דפים ממסכת שבת בשל דוחק כספי. גם לאחר העתקתו שינה רודקיןסון וקיצץ עוד את הטקסט בלי להראות לו, מה שהביא אותו להתנער מהתרגום בפומבי (קבקוב, חלוצי הספרות, עמ' 105). גם בן אחיו של רודקיןסון, אברהם פרומקין, השתתף במלאכת התרגום, אך לא העריך את טיב המפעל ואיכותו (א' פרומקין, אין פרילינג פון אידישן סאציאלזם: זכרונות פון א' זשורנאליסט, ניו יארק 1940, עמ' 178–179).

155 'חייקין', יידישע פלעטער אין אַמעריקע, ניו יורק 1946, עמ' 318. לסיכום הטענות נגד התרגום ראו מלאכי, עורכים עברים באמריקה (לעיל הערה 7), עמ' 844.

156 M.L. Rodkinsohn, *The History of the Talmud* (n. 11 above). מהדורה נוספת של התרגום ראתה אור בבוסטון בשנת 1918 בעשרים כרכים, תחת הכותר *The Babylonian Talmud*, כולל שני כרכי מבוא תחת הכותר *The History of the Talmud*. על תכנית זו ראו עוד קבקוב, חלוצי הספרות (לעיל הערה 153), עמ' 101–102; ד' גריס, ספר סופר וסיפור בראשית החסידות מן הבעש"ט ועד מנחם מנדל מקוצק, תל אביב תשנ"ב, עמ' 128 הערה 10; A. Mintz, 'Words, Meaning and Spirit: The Talmud in Translation', *The Torah U-Madda Journal* 5 (1994), pp. 123–125; Heller, 'He Should be called Sama'el' (n. 1 above), pp. 86–89. עד עתה לא נעשה ניסיון להבין את התרגום בהקשר להתמודדות של רודקיןסון עם האנטישמיות במערב אירופה ועם הצעותיו לתיקונים בדת. ראו עוד את הסקירה הקצרה של A. Mintz, 'The Talmud in Translation', in S. Liberman Mintz & G. M. Goldstein (eds.), *Printing the Talmud: From Bomberg to Schottenstein*, New York 2005, pp. 125–127, 314–315. בשנת 2003 הועלה כל התרגום לאתר האינטרנט sacred-texts.com.

157 Rodkinsohn, *The Pentateuch* (n. 147 above), p. 30.

158 נ' סוקולוב, 'פליטון', הצפירה, שנה 23, גיליון 20 (תרס"ד), עמ' 97.

159 ווינטשבקסקי, מיכאל לוי רודקיןסון (לעיל הערה 40), עמ' 56, 59.

שבכל דרך שנקט ובכל מקום שעמד עסק בכתיבה ובמו"לות, בעברית, יידיש, גרמנית ואנגלית. פרומקין-רודקינסון נפטר בניו יורק בי"ח בטבת תרס"ד (6 בינואר 1904), והוא בן 59 שנים.¹⁶⁰

jonatan.meir@mail.huji.ac.il

160 אייזנשטיין, אוצר זכרונותי, עמ' 109. באחד מספריו האחרונים ציין רודקינסון את כל הכתבים שעוד נמצאים באמתחתו, ובהם נמצא גם ספר תולדותיו, אך כתבים אלא אבדו ככל הנראה (Rodkinssohn, *The History of the Talmud*, 2, p. 19).